

LIETUVOS KARIUOMENĖS IŠVEDIMAS IŠ KLAIPĖDOS KRAŠTO (1939 M.)

Dr. Vytautas Jokubauskas

*Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir
archeologijos instituto mokslo darbuotojas*

Klaipėdos, kaip ir Vilniaus, krašto priklausomybės tarpukariu problemos yra ir ateityje, matyt, liks aktualios ne tik kaip akademinio tyrimo, bet ir kaip politinių diskusijų objektas. Istorikai į tuos pačius praeities įvykius kaskart pažvelgia vis kitu kampu, atskleisdami naujus ar verifikuodami ir aktualiai interpretuodami seniai žinomus istorijos faktus, neretai pateikdami originalių įžvalgų. Kita vertus, politiniame diskurse kaimyninės šalys vis dar manipuliuoja Klaipėdos priklausymo Lietuvai legitimumu. Svarbus ir trečias – karinio planavimo ir karinių pajėgų reagavimo – klausimas: kaip Lietuvos kariuomenė tarpukariu gebėjo reaguoti į krizes, kritines situacijas. Istoriko Šarūno Liekio teigimu, „Klaipėdos įvykiai buvo pirmoji krizė, kurių masto ir pasekmių Lietuvos politinė ir karinė vadovybė negalėjo aiškiai prognozuoti. <...> Kariuomenės modernizavimo programa, pradėta 1935 m., iš esmės neišsprendė kariuomenės parengties ir modernizavimo problemų. <...> Esminiai trukdžiai buvo susiję su lėtu planavimu, koordinacijos stoka, lėtai perduodama informacija ir neaiškia subordinacija“¹.

Svarbūs XXI a. pradžios karybos pokyčiai karo istorikams atveria daugybę galimybių naujai pažvelgti į įvairias akademines problemas, kurios daugiau ar mažiau, vienu ar kitu aspektu jau buvo analizuotos. Aiškėja, kad gyventojų požiūris ir laikysena turi didžiulę įtaką galimybei apginti teritoriją, o tam tikrais atvejais netgi yra lemiamas veiksnys². Karybos te-

¹ Liekis, Š. 1939 m. Vokietijos karinė agresija ir Lietuvos galimybės valdyti karinę krizę. *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXI). Sud. S. Pocytyė. Klaipėda, 2010, p. 111.

² Jokubauskas, V.; Vaičenonis, J.; Vareikis, V.; Vitkus, H. *Valia priešintis: paramilitarizmas ir Lietuvos karinio saugumo problemos*. Klaipėda, 2015, p. 252–255; Jokubauskas, V.

oretikų pateikta *hibridinio karo* (angl. *Hybrid warfare*) koncepcija verčia permąstyti nemažai karo istorijos epizodų: vien XX a. tai – 1919 m. kovos su bermontininkais, 1920 m. gen. Liucjano Želigovskio žygis, 1923 m. Lietuvos karinė operacija Klaipėdoje ir 1939 m. Vokietijos veiksmai prieš Lietuvą, Klaipėdos krašto užgrobimas, pagaliau 1940 m. sovietinė okupacija. Pastarosios dvi, Vokietijos ir SSRS, karinės operacijos prieš Lietuvą puikiai atitinka Sun Tzu mokymą: „Karas – tai apgavystės kelias <...> kautis mūsųose ir šimtą kartų laimėti – nėra meistriškumo viršūnė. Pavergti priešo kariauną be kovos – štai tikra meistriškumo viršūnė.“³ Minėtos operacijos atitinka ir britų karybos teoretiko kpt. Basilio Henrio Liddellio Harto *netiesioginių veiksmų* strategijos koncepciją, kurios tikslas – susilpninti priešininką dar iki to momento, kai bus siekiama jį įveikti⁴. O Lietuvos karo istorijos tyrimų kontekste 1939 m. ir 1940 m. Vokietijos ir SSRS agresija prieš Lietuvą – klasikiniai pavyzdžiai, todėl jų tyrimai lieka aktualūs ir akademinėi bendruomenei, ir visuomenei, ir Lietuvos kariuomenei.

Istoriografijoje 1939 m. Klaipėdos krašto netekimo ir Lietuvos kariuomenės išvedimo problemos analizuotos, bene plačiausiai šias temas nagrinėjo Klaipėdos universiteto mokslininkai Vytautas Žalys, Arūnė Liucija Arbušauskaitė, Vygantas Vareikis ir kt.⁵ Tačiau stokojama daugiapjūvio ty-

2014 m. lapkričio 21 d. tarptautinėje konferencijoje „Pilietinė gynyba hibridiniame kare“ skaitytas pranešimas „Teritorinė Lietuvos gynyba: XX a. patirtys atsakant į XXI a. iššūkius“ <<https://www.youtube.com/watch?v=G8SzWXf5Tw4>>.

³ Sun Tzu. *Karo menas*. Kaunas, 2007, p. 17, 31.

⁴ Лиддел Гарт, Б. *Стратегия непрямых действий*. Москва, 2012, с. 14–16.

⁵ Žalys, V. Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m. Lüneburg, 1993; Arbušauskaitė, A. Lietuvos optantai: klaipėdiškiai, 1939. Klaipėda, 2001; Arbušauskaitė, A. L. Anšliusas ir Klaipėdos krašto gyventojai (1939–1944). Klaipėda, 2010; Vareikis, V. Klaipėdos krašto praradimas: tarp iliuzijų ir Realpolitik. *Kultūros barai*, 2009, Nr. 3 (532), p. 68–75; 2009, Nr. 4 (533), p. 63–69; Vareikis, V. Klaipėdos krašto užėmimas: dokumentai prieš mitus. *Kultūros barai*, 2009, Nr. 2 (531), p. 63–69; Vareikis, V. Politiniai ir kariniai Klaipėdos krašto praradimo aspektai 1938–1939 metais. *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXI). Sud. S. Pocyte. Klaipėda, 2010, p. 69–84; Saprofonas, V. „Memelenderių“ daryba, arba ideologinis 1939 m. Klaipėdos krašto aneksijos parengimas. *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXI). Sud. S. Pocyte. Klaipėda, 2010, p. 32–68; Jokubauskas, V. Lietuvos kariuomenės parengti Klaipėdos krašto gynimo planai ir realybė 1939 metais. *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, so-*

rimo, aprėpiančio gyventojų sudėties, nuotaikų, politinių krašto praradimo aplinkybių ir kariuomenės reagavimo į krizę, taip pat dalinių išvedimo aspektus, nes 1939 m. kovo įvykiai nebuvo netikėtas posūkis, o greičiau 16 metų Lietuvos „kovos“ dėl vienintelio uosto epilogas. Pabrėžtina ir o greičiau, kad yra įsigalėjusi nuostata, jog 1939 m. kovą Lietuvos kariuomenė vangiai reagavo į krizę, buvo sutrikusi, tvyrojo chaosas, bet nauji archyviniai duomenys verčia tuo abejojoti.

Taigi, atsižvelgiant į minėtas aplinkybes, tyrimo tikslas – išanalizuoti 1939 m. kovo mėn. Lietuvos kariuomenės išvedimo iš Klaipėdos krašto ypatumus reaguojant į po Vokietijos ultimatumo kilusią saugumo krizę. Siekiant šio tikslo bus apibūdinta tautinė ir politinė krašto padėtis tarpukariu, aptarta Lietuvos valstybės ir dalies Klaipėdos krašto gyventojų permanentinė konfrontacija, Vokietijos ultimatumo pateikimo aplinkybės ir Lietuvos kariuomenės dalinių veiksmų eiga 1939 m. kovą.

ĮTAMPOS IR NEPASITIKĖJIMO METAI

Politinė Klaipėdos krašto vidaus padėtis ir vietos gyventojų požiūris į Lietuvos Respubliką šio pajūrio krašto galimos karinės gynybos perspektyvas komplikavo. 1923 m. prijungus Klaipėdos kraštą prie Lietuvos⁶, vietos gyventojai nebuvo itin optimistiškai nusiteikę Lietuvos valstybės atžvilgiu. Prieš Pirmąjį pasaulinį karą, 1910 m., asmenys, kurių gimtoji kalba

cialiniai ir kariniai aspektai (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXI). Sud. S. Pocytyė. Klaipėda, 2010, p. 85–103; Jokubauskas, V. Lietuvos trispalvė virš kareivinių. *Kareivinės, tapusios Klaipėdos universitetu: studija, skirta Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto 20-mečiui, Klaipėdos universiteto 20-mečiui ir Klaipėdos miesto 760-mečiui*. Sud. V. Safronovas. Klaipėda, 2012, p. 71–127.

⁶ Išsamiau žr.: Vareikis, V. Klaipėdos krašto užėmimas. *1923 metų sausio įvykiai Klaipėdoje* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. IV). Klaipėda, 1995, p. 35–40; Vareikis, V. Dėl „lango į platųjį pasaulį“: Lietuvos šaulių sąjunga 1923 metų Klaipėdos sukilimo metu. *Lietuvos šaulių sąjunga: praeitis, dabartis, ateitis. Leidinys, skirtas Lietuvos šaulių sąjungos gyvavimo 90-mečiui*. Sud. R. Varsackytė. Kaunas, 2009, p. 57–76.

buvo tik lietuvių, sudarė 47,53 %⁷, o 1925 m. gyventojų surašymo metu vos 26,56 % nurodė esą lietuviai, 24,24 % – „memelenderiai“, 45,28 % – vokiečiai. Naujos grupės atsiradimas verčia ieškoti tokio gyventojų tapatybės pokyčio priežasčių ir sudaro galimybes tai įvairiai interpretuoti, teigti, kad vokiečiai sudarė 69,5 % arba lietuviai (pridėjus „memelenderius“ – „klaipėdiečius“) – 51 % krašto gyventojų, ir tuo grįšti didesnes savo teises⁸. Tačiau prolietuviškas nuostatas, arba jų menkumą, atskleidžia ir rinkimų į Klaipėdos krašto seimelį rezultatai, kai lietuviai pagal sąrašus negaudavo daugiau kaip 5 vietų iš 29⁹, o paskirais metais mandatų skaičius svyravo nuo 2 iki 4–5, taigi dominavo vokiškos partijos, visada surinkdavusios per 80 % rinkėjų balsų¹⁰. Klaipėdos krašte gyvenusius Prūsijos ir Didžiosios Lietuvos lietuvius siejo tik bendra kalba, o kultūra ir religija buvo skiriamosios dimensijos. Be to, ne mažiau svarbu buvo ir tai, kad šios dvi lietuviškai kalbančios bendruomenės neturėjo apčiuopiamos, abiejų bendruomenių narių įsisaugojusios bendros praeities. Tad Lietuvos kariuomenei ginti kraštą, kurio dauguma vietos gyventojų net nenorėjo būti „apginti“, buvo sunkiai įvykdoma misija. 1923 m. net Lietuvos kariuomenės karininkai Klaipėdos krašto prijungimo nelaikė Tėvynės gynimu¹¹.

1923 m. balandžio 6–11 d. įvyko vienas nemaloniausių XX a. 3-iojo dešimtmečio incidentų Klaipėdoje – vietos gyventojų streikas¹². Balandžio 8 d. Smeltėje susirinkusios apie 9 000 žmonių minios išvaikyti buvo pasiųsta Lietuvos kariuomenė, o radikalai nusiteikę gyventojai Lietuvos kariams šaukė: „Szameiten, raus!“¹³

⁷ Vileišis, V. *Tautiniai santykiai Mažojoje Lietuvoje ligi Didžiojo karo. Istorijos ir statistikos šviesoje su 3 žemėlapiais*. Vilnius, 2009, p. 190–191.

⁸ Išsamiau apie „memelenderių“, arba klaipėdiškių, tapatybę žr.: Safronovas, V. „Memelenderių“ daryba, arba ideologinis 1939 m. Klaipėdos krašto aneksijos parengimas. *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXI). Sud. S. Pocyte. Klaipėda, 2010, p. 32–68.

⁹ Žalys, V. *Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.* Lüneburg, 1993, p. 8.

¹⁰ Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992, p. 70–71.

¹¹ Žalys, V. *Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.* Lüneburg, 1993, p. 27.

¹² Ten pat, p. 40.

¹³ Černius, [J]. Dvylika metų Klaipėdoje. *Karys*, 1977, sausis, Nr. 1 (1528), p. 2–3; Lie-

1924 m. rugpjūčio 2 d. Lietuvos vyriausiasis kariuomenės štabas 7-ojo pėstininkų pulko vadą plk. ltn. Petrą Genį telegrama informavo, kad rengiamas jo vadovaujamo pulko užpuolimas¹⁴. Pulko vadas pranešė, kad vietos gyventojai planuoja sukilti naktį iš rugpjūčio 4 d. į 5 d. ir pirmiausia pulti Klaipėdos kareivines. Sužinojus apie sukilimo vadų susirinkimo vietą, rugpjūčio 2-osios naktį vienuolika jų buvo suimta su įkalčiais¹⁵. Spaudoje teigta, kad sukilėliai (apie 400 vyrų), vadovaujami buvusio Vokietijos kariuomenės feldfelio Friedricho Blumenau, Klaipėdos kareivines planavo pulti 1.00–2.00 val. nakties¹⁶. 1924 m. rugpjūčio 4 d. Vyriausiasis štabas III karo apygardos viršininką informavo, kad vietos gyventojų sukilimas Klaipėdos krašte vėl gali kilti rugpjūčio 23–25 d.¹⁷ 1924 m. pabaigoje Lietuvos kariuomenės vyriausiasis štabas vėl informavo 7-ojo pėstininkų pulko vadą, kad Kalėdų lakotarpiu vietos vokiečiai arba komunistai gali bandyti surengti „pučą“¹⁸. Gruodžio 30 d. pulko vadas pranešė, kad, jo turimomis žiniomis, naktį vokiečiai ketina pulti Šilutės įgulą, bet ši tam jau yra pasirengusi¹⁹. Vyriausiasis štabas nedelsdamas davė nurodymus parengti 5-ąjį pėstininkų pulką vykti į Klaipėdą²⁰, buvo sudarytas pulko išvykimo planas²¹. Vis dėlto kitą dieną plk. ltn. P. Genys pranešė, kad „nieko neįvyko“²².

Viena iš Lietuvos kariuomenės štabo įvardytų grėsmių Klaipėdos krašte buvo separatistiškai nusiteikusių vietos gyventojų sukilimas, tad 1927 m.

tuvos kariuomenės karo veiksmų su lenkais dienynas, 1922–1923 m. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 360, apv. l. 160.

¹⁴ Vyriausiojo štabo telegrama, 1924 m. rugpjūčio 2 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 460, l. 2.

¹⁵ III apygardos štabo telefonograma kariuomenės vadui, 1924 m. rugpjūčio 2 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 460, l. 3.

¹⁶ Oficialiniai daviniai apie ruošimą sukilimą Klaipėdoj. *Lietuva*, 1924 m. rugpjūčio 21, Nr. 187 (1688), p. 2.

¹⁷ Vyriausiojo štabo įsakymas III karo apygardos viršininkui, 1924 m. rugpjūčio 4 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 460, l. 10–11.

¹⁸ Vyriausiojo štabo įsakymas 7-ojo PP vadui, 1924 m. gruodžio 6 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 460, l. 110.

¹⁹ 7-ojo PP vado telegrama, 1924 m. gruodžio 30 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 460, l. 113.

²⁰ Vyriausiojo štabo įsakymas kariuomenės intendantui, 1924 m. gruodžio 30 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 460, l. 115.

²¹ 5-ojo PP išvykimo iš Kauno tvarka, 1924 m. gruodžio 31 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 460, l. 117.

²² 7-ojo PP vado telegrama, 1924 m. gruodžio 31 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 460, l. 116.

kovo 15 d. buvo parengtas sukilimo malšinimo planas. 1931 m. Kariuomenės štabas papildomai nurodė kariuomenei padėti malšinti neramumus tuo atveju, jei policija ir šauliai to padaryti nepajėgtų. Praradus ryšį su karine vadovybe, buvo įsakyta veikti savo nuožiūra. Grėsmė buvo laikomi ir vietos komunistai, kurie galėjo organizuoti neramumus²³, buvo parengtas ir Klaipėdos miesto gynybos planas²⁴. Daugumai Klaipėdos krašto vokiečių, kurie vadovavosi šūkiu „Nemunas yra mūsų upė, bet ne mūsų siena“, naujoji padėtis atrodė laikina. Klaipėdos priklausymas Lietuvai atrodė kaip didžiausia istorinė neteisybė. Taigi 1923 m., prijungus Klaipėdą prie Lietuvos, prasidėjo penkiolika metų trukusi kova, ir tai atsispindėjo beveik visose krašto gyvenimo srityse²⁵. O 1931 m. net sklido gandai apie Lietuvos valdžios planus Klaipėdoje surengti perversmą, pasitelkus šaulius, paleisti direktoriją ir galutinai prijungti kraštą prie Lietuvos, nors lietuviški šaltiniai aiškiai neatskleidžia tikrųjų vyriausybės planų šiuo klausimu²⁶. Įtampą krašte, taip pat tarp Lietuvos ir Vokietijos sukėlė 1934–1935 m. Ernsto Neumanno ir Theodoro Sasso procesas²⁷.

Iš Lietuvos atvykę kariai ir civiliai persikėlėliai Klaipėdoje susidūrė su realybe – įsitikino, kad tai – vokiškas miestas, kuriame „viskas vokiška. Gatvių, krautuvių pavadinimai, užrašai vokiški. Gatvėse girdėjosi tik vokiečių kalba“. Kilo klausimas: „kur gi lietuviai?“, nes „žmonių apsirengimas kitoks, laikysena nedraugiška, mums svetima. Nelietuviška! Pagaliau

²³ Įsakymas Klaipėdos ir Šilutės iguloms: Komunistų arba vokiečių sukilimui malšinti planas, 1931 m. vasario 7 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 778, l. 9.

²⁴ Plačiau žr.: Jokubauskas, V. Lietuvos kariuomenės parengti Klaipėdos krašto gynimo planai ir realybė 1939 metais. *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXI). Sud. S. Pocyte. Klaipėda, 2010, p. 85–103.

²⁵ Žalys, V. *Kova dėl identiteto. Kodėl Lietuvai nesisekė Klaipėdoje tarp 1923–1939 m.* Lüneburg, 1993, p. 36.

²⁶ Žalys, V. *Lietuvos diplomatinės istorija (1925–1940)*, t. II, antroji dalis. Vilnius, 2012, p. 245–284.

²⁷ Jakubavičienė, I. Dar kartą apie Ernesto Neumanno ir Teodoro Sasso procesą. *Darbai ir dienos*, t. LVII, 2012, p. 31–63; Bartininkas, S.; Safronovas, V. Klaipėdos krašto gyventojų pronacistinių orientacijų XX a. 4-ajame dešimtmetyje vertinimo problema. *Nauji požūriai į Klaipėdos miesto ir krašto praeitį* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XVII). Sud. S. Pocyte, V. Safronovas. Klaipėda, 2008, p. 101–120.

ir kareivinės buvo ne tokios, kokias mes turėjome“²⁸.

Iš Biržų į kariuomenę paimtas Kazys Leknickas paskyrimą į Klaipėdą priėmė kaip „tremtį“. Atsiminimuose jis teigė: „Paskyrimu buvau nepatenkintas dėl dviejų priežasčių: viena, kad paskyrė ne į kavaleriją, o antra, kam siunčia taip toli – net į Klaipėdą. Paskyrimas į Klaipėdą man buvo tas pats, kaip caro laikais į Vladivostoką, taip tada man atrodė toli.“²⁹

Atvykėliais nesidžiaugė ir vietos gyventojai, keliantys šūkį „Klaipėda – klaipėdiečiams!“, o atvykusieji iš Didžiosios Lietuvos, nežinantys vietos tradicijų ir istorijos, stebėjosi miesto švara, pieno išvežiojimu³⁰, tuo, kad visas miestas mūrinis ir nėra medinių pastatų, važinėjančiu tramvajumi, oria Klaipėdos vežikų išvaizda ir vežimais³¹.

Apie padėtį galima spręsti ir iš to, kad 1938 m., t. y. praėjus penkiolikai metų nuo Klaipėdos krašto prijungimo ir ruošiantis minėti Lietuvos nepriklausomybės 20-ąsias metines, Klaipėdos įgulos viršininkas konstatavo: „Klaipėdos ir Macikų įgulų kariuomenės dalys stovi nepalankiose su vietos visuomene sugyvenimo sąlygose. Dalis visuomenės yra suvokietėjusi, su neapykanta žiūrinti į karius, kas sudaro neleidžiančias su jais kariams bendrauti aplinkybes. Ir toji visuomenės dalis gyvena visai nuo karių atsisakydama, su jais kultūriškai nieko bendra neturėdama. <...> Šalia vokiškosios dalies esančioji lietuvių visuomenė, su kuria kariams priderėtų kultūriškai bendrauti, materialiai yra silpna. Gyvena mažu kultūrinių pramogų skaičiumi.“ Konstatuota, kad įgulos neturi tinkamų patalpų renginiams, o mieste imamas didelis jų nuomos mokestis³².

1936 m. Šilutėje buvo įsteigtas Šaulių choras, tačiau po trejų veiklos metų, 1939 m. kovą, Klaipėdos krašto vyr. dirigentas Alfonsas Mikulskis apgailestavo, „kad iki šiol šilutiškiai neparodė reikiamo supratimo dainos

²⁸ Černius, [J.]. Dvylika metų Klaipėdoje. *Karys*, 1977, sausis, Nr. 1 (1528), p. 1–2.

²⁹ Leknickas, K. Prisiminimai iš Nepriklausomos Lietuvos kariuomenės laikų. *Karys*, 1963, vasaris, Nr. 2 (1389), p. 52.

³⁰ Vareikis, V. Nuo romantinės praeities į modernią ateitį. *Klaipėda. Istorija populiariai*. Klaipėda, 2002, p. 25–27.

³¹ Strakauskaitė, N. Atstumų būta didelių. *Klaipėda. Istorija populiariai*. Klaipėda, 2002, p. 116–119.

³² Ažubalis, A. ir kt. *Karo pedagogika Lietuvoje (1918–1940 m.)*. Vilnius, 2007, p. 362–363.

meno srityje³³ ir apskritai Klaipėdos krašte šaulių chorų organizavimas – sunkus darbas³⁴. Petronėlė Žostautaitė konstatavo, kad 1923–1939 m. į Klaipėdos kraštą atvyko daugiau kaip 30 000 žmonių iš Didžiosios Lietuvos, tačiau po 1925 m. gyventojų surašymo daugiau nebuvo galimybių tiksliai nustatyti didlietuvių Klaipėdos krašte skaičiaus³⁵. 1939 m. rugsėjo 12 d. vyriausybę informavo Lietuvos generalinis konsulas Klaipėdoje, kad tuo metu Klaipėdos krašte pas ūkininkus ir pramonėje dirbo apie 8 000 darbininkų iš Lietuvos³⁶. Martynas Jankus ir Endrius Borchertas Lietuvos valdžiai siūlė įvairius krašto „kolonizavimo“ didlietuviais planus, teikiant persikėlėliams lengvatas, perkelti į kraštą kuo daugiau lietuviškų įstaigų, vykdyti energingą ūkininkų iš Lietuvos „kolonizaciją“, steigti naujas darbo vietas pramonėje ir panašiai. 1936 m. Žemės bankas buvo įkūręs slaptą fondą, jo lėšomis per keliolika metų trijose zonose krašte turėjo būti apgyvendinta 1 250 lietuvių šeimų (iš jų 800 – aplink Klaipėdą), bet šie sumanymai nebuvo įgyvendinti³⁷. Tačiau šaulių būriai buvo dislokuoti palei geležinkelio liniją Bajorai–Klaipėda–Pagėgiai–Tauragė ir greta jos ėjusį kelią³⁸. Į Lietuvos Respublikos įstaigas Klaipėdoje iš Didžiosios Lietuvos buvo siunčiami valdininkai, „ištremti“ dėl tarnybinių nesusipratimų, – jie toli gražu nebuvo geriausi Lietuvos valdžios atstovai³⁹. Lietuvos valdžia integruoti Klaipėdos kraštą tikėjosi „kolonizavimo“ būdu, tačiau ši strategija nepasiteisino. Į Klaipėdą daugiausia vyko ne patriotiškai lietuvių tautinės kultūros skleidėjai, o įvairūs oportunistai ir komunistuojantys asmenys. Kad yra tokia situacija, netiesiogiai pripažino ir užsienio reikalų minis-

³³ Pertvarkomas Šilutės šaulių choras. *Vakarai*, 1939, kovo 17, Nr. 64 (974), p. 4.

³⁴ Klaipėdos šaulių vyrų chorui 4 metai. *Trimitas*, 1939, kovo 16, Nr. 11 (952), p. 262.

³⁵ Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992, p. 59.

³⁶ Lietuvos generalinis konsulas, 1939 m. rugsėjo 12 d. LCVA, f. 383, ap. 2, b. 20, l. 33.

³⁷ Žukas, J. *Klaipėdos krašto ekonominė raida XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pirmojoje pusėje (1871–1939 m.)* [daktaro disertacija]. Klaipėda, 2010, p. 99–100.

³⁸ Jokubauskas, V. Lietuvos šaulių sąjungos veikla Klaipėdos krašte 4-ajame XX a. dešimtmetyje: struktūra, uždaviniai ir realybė. *Lietuvos šaulių sąjunga: praeitis, dabartis, ateitis. Leidinys, skirtas Lietuvos šaulių sąjungos gyvavimo 90-mečiui*. Sud. R. Varsackytė. Kaunas, 2009, p. 107.

³⁹ Vareikis, V. Nuo romantinės praeities į modernią ateitį. *Klaipėda. Istorija populiariai*. Klaipėda, 2002, p. 25–26.

tras Stasys Lozoraitis⁴⁰. Martyno Anyso teigimu, į Klaipėdą vyko „daug oportunistų bei antivalstybinių ar komunistuojančių opozicinių, kurie įvairiais sumetimais greitai persimeta į kitą pusę“, o, anot S. Lozoraičio, pagrindinis Lietuvos politikos Klaipėdos krašte veikimo principas buvo „infiltracija“, t. y. siekis, kad kuo daugiau lietuvių iš Didžiosios Lietuvos persikeltų į Klaipėdą, nes „kiekvienas į Klaipėdą atvažiuojąs lietuvis išpildo tam tikrą misiją“⁴¹. Kaip pažymėjo Silva Pocyte, tyrinėjusi mažlietuvų identitetą ir jo raišką Vokietijos imperijoje, šios ministro abejonės buvo pagrįstos, nes mažlietuviai vengė broliautis su didlietuviais ne tik dėl to, kad pastarieji buvo katalikai, bet ir dėl, jų akimis, Rusijos imperijos atsilikimo, grėsmės „pavirsti rusais arba lenkais“⁴². Po penkiolikos metų, kai Klaipėdos kraštas buvo prijungtas, Lietuviškųjų organizacijų komiteto Klaipėdos krašte memorandumė 1938 m. spalį konstatuota, kad Lietuvai ir apskritai lietuviškumui kenkia vietos gyventojų ignoravimas ir gaivališkas, neribojamas žmonių iš Didžiosios Lietuvos antplūdis į Klaipėdos kraštą, nes „kolonizavimo“ priemonėmis ir vietinių gyventojų stelbimu kraštas nepririšamas prie Valstybės kūno, antraip – tokios ir panašios priemonės sudaro tikrai krašto praradimo užuomazgą“⁴³.

Buvęs Klaipėdos karo komendantas plk. Jonas Andrašūnas prisiminė: „Klaipėdos krašte hitlerininkai jautėsi labai drąsiai ir kėlė galvas. Būdavo mažų nesutarimų su lietuviais ir žydais. Bet vietinė policija ginčus greitai sutvarkydavo. Atėjo Visų šventųjų diena. Hitlerininkai ruošėsi dideliam paradui. Iš Kauno atvažiavo [Kariuomenės štabo II (Žvalgybos ir kontržvalgybos) skyriaus viršininko pavaduotojas] pulkininkas [Petras] Kirlys stebėti jų pasirodymo. Paradas prasidėjo vakare, sutemus. Uniformuoti hitlerininkai su svastikomis, vėliavomis, fakelais žygiavo Liepojos gatve – giedojo hitlerines dainas. Mes, užgesinę šviesą, pro užuolaidos plyšį žiūrėjome. Prie komendantūros sustojo, o kai kurie, iškėlę kumščius, grasino.

⁴⁰ Ivanovas, B. *Tautiškumo beišskant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimais*. Vilnius, 2005, p. 222.

⁴¹ Anysas, J. *Kova dėl Klaipėdos: atsiminimai 1927–1939*. Chicago, 1978, p. 230–231.

⁴² Pocyte, S. *Mažlietuviai Vokietijos imperijoje 1871–1914*. Vilnius, 2002, p. 105.

⁴³ Pocyte, S. Klaipėdiškių / lietuvininkų politinės ir tautinės nuostatos 1939 m. kovo išvakarėse. *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXI). Sud. S. Pocyte. Klaipėda, 2010, p. 189.

Atrodo, ruošėsi sakyti kalbą. Visur buvo policija. Jų vadas davė komandą ir nužygiavo tolyn – kareivinių link. Kaip man [V. Andrašūnui – V. J.] vėliau papasakojo, jie norėjo įeiti į lietuvių kareivines, bet vietinė policija jų neleido. Taip atėjo 1939 metų kovo mėn.⁴⁴

Dvylikametis banko tarnautojo sūnus Romualdas Bėkšta prisiminė, kad artėjant anšliusui Klaipėdoje šeimnininkavo uniformuoti SA vyrukai, „lyg Klaipėda nebūtų buvusi 1923 metų sausio mėnesį prijungta prie Lietuvos, tegu ir autonomijos pagrindu. Čia [Seimelio rinkimų apylinkėje 1938 m. gruodžio 11 d. – V. J.] geriau lietuviškai nekalbėti, nes gali gauti per marmūžę“⁴⁵.

1938 m. lapkričio 25 d. XX rinktinės vado įsakyme pabrėžiama, kad krašte atšaukus karo padėtį situacija pasikeitė, ir įsakė šauliams savarankiškai jokių veiksmų be vado nurodymo nesiimti. Taip pat pažymėjo, kad „ne vienam jautresnės sielos lietuviui-šauliui skaudu, kai šio krašto [Klaipėdos – V. J.] broliai lietuvininkai pamynė po kojų savo tėvų bei protėvių lietuvišką kilmę ir, atsisakę nuo kūrybinio darbo nepriklausomos Lietuvos naudai, nuėjo vėl vergauti“⁴⁶. Lietuvos karinė žvalgyba išvelgė skirtumą tarp Klaipėdos krašto ir likusios Lietuvos, lygindama ir konstatuodama, kad šalyje nemažai lietuviškų organizacijų narių yra valdininkai, tačiau Klaipėdos krašte dauguma jų, atvykusių iš Didžiosios Lietuvos, buvo ne lietuviai, o vokiečiai, nes esminis paskyrimo kriterijus buvo vokiečių kalbos mokėjimas. Todėl dalis net centrinės valdžios pasiųstų ir Klaipėdos krašte dirbusių valdininkų į Lietuvos valstybę žiūrėjo rezervuoti. Štai gubernatūros Pagėgių pasų įstaigoje buvo bendraujama vokiečių kalba, o tarnautojai ne kartą sakė „esą vokiečiai, o lietuviai yra okupantai“⁴⁷. Klaipėdos krašto gyventojų nuotakas Lietuvos atžvilgiu atskleidė ir Klaipėdos krašto komendantas savo raporte 4-ojo AP vadui, naujokus iš šio krašto apibūdindamas iškalbingomis frazėmis: „vokiško nusistatymo“, „lietuvių

⁴⁴ Andrašūnas, J. Klaipėda – 1938–1939-ieji. *Kardas*, 1991, Nr. 3, p. 27.

⁴⁵ Bėkšta, R. *Gyvenimas Malkų gatvėje. Atsiminimai apie tarpukario Klaipėdą*. Vilnius, 2015, p. 167–168.

⁴⁶ XX Klaipėdos rinktinės vado 1938 m. lapkričio 25 d. įsakymas. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1301, l. 283.

⁴⁷ Klaipėdos lietuvių visuomeninis ir tautiškas gyvenimas [1933 m.]. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 112, l. 265.

neapkenčia“, „SOVOG narys“, „vietinis lietuvis, tačiau vokiško nusistatymo ir neapkenčia lietuvių“ arba „vokiečių tautybės, yra aiškos vokiškos orientacijos, nors ir priklauso prie Kebeikių šaulių būrio“⁴⁸.

1939 m. buvo išsiaiškinta, kad dalis centrinės valdžios įstaigų, muitinės, pašto, telegrafo, geležinkelio valdininkų Pagėgių apskrityje ir net Tautinio lietuvių banko Pagėgių skyriaus direktorius priklausė SA⁴⁹. Taigi Klaipėdos krašte tarp lietuvininkų ir Lietuvos Respublikos centrinės valdžios bei persikėlėlių iš Didžiosios Lietuvos tvyrojo abipusis nepasitikėjimas, plito separatistinės idėjos, o tai nebuvo palanki terpė karinei gynybai organizuoti ir karo atveju ginti kraštą.

LIETUVOS POLITIKOS NESĖKMĖS ISITVIRTINANT KLAIPĖDOS KRAŠTE

1935 m. pasienio zona, kur buvo stengiamasi sustiprinti šaulių pajėgas, laikyta 20 km nuo sienos ir administracinės linijos, o Klaipėdos krašto pasienio zonos 20 km buvo skaičiuojami nuo buvusios Didžiosios Lietuvos ir Klaipėdos krašto sienos⁵⁰. 1936 m. gegužės 25 d. Kariuomenės štabe svarstant jūros pakrančių gynimo klausimą, štabo I skyriaus Mokymo dalies vedėjas gen. št. plk. ltn. Leonas Rupšys ir IV skyriaus viršininkas gen. št. plk. ltn. Bronius Gertus teigė, kad „Klaipėdos uostas, kaip bazė, tinka tik lenkų, rusų ir latvių atžvilgiu, gi vokiečių atžvilgiu – netinka, nes uostas karo veiksmų pradžioje gali būti užimtas iš sausumos. Tuo būdu turimas laivynas bus priverstas ieškoti prieglobsčio neutralių valstybių ar galimų sąjungininkų uostuose. <...> dabartiniu metu [1936 m. – V. J.] aktualus priešas yra vokiečiai, ir laivynas, kaip toks, vokiečių atžvilgiu save mažai tepateisintų“⁵¹.

⁴⁸ Pacevičius, P. *Lietuvos kariuomenės dezertirai 1918–1940 m.* [magistro baigiamasis darbas]. Kaunas, 2012, p. 55.

⁴⁹ Pranešimas Nr. 37, 1939 m. vasario 25 d. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1052, l. 146.

⁵⁰ LŠS vado 1935 m. rugsėjo 25 d. įsakymas. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 859, l. 71.

⁵¹ 1936 m. gegužės 25 d. pasitarimo Kariuomenės štabe protokolas. LCVA, f. 929, ap. 9,

1937 m. gegužės mėn. raporte krašto apsaugos ministrui plk. Stasiui Dirmantui kariuomenės vadas gen. št. plk. Stasys Raštikis rašė: „Labai sunku prileisti, kad sustiprėjusi Vokietija paliktą jos niekinamai Lietuvai Klaipėdos kraštą. Vokietijos pavojui eliminuoti priemonių nėra. Yra priemonių tik ją nutęsti į tolimesnę ateitį, o tos priemonės yra kiek galima stiprinti savo karinį pajėgumą ir suartėti su valstybėmis ir jų blokais, kurie suinteresuoti Vokietijos pažabojimu.“⁵²

1937 m. karo atveju buvo planuojama „panaudoti visus nemobilizuojamus, patikimus, valstybiško nusistatymo, tinkančius apsaugai bei kovos uždaviniams šaulius. Tomis sąlygomis visiems numatytiems uždaviniams pakanka nemobilizuojamo amžiaus šaulių skaičiaus, išskyrus Klaipėdos krašto, t. y. XX šaulių rinktinės, kurioje vos tik pakanka išstatyti prie svarbesnių objektų sargybas bei patrulius, neturint net antros pamainos, ir tai ne visoje rinktinėje. Pavyzdžiui, Pagėgių apskrities šaulių kuopos visi nepalieti mobilizacijos šauliai naudojami kaip svarbesniam reikalui, operacinio uždavinio vykdymui, 7 / I b-no vado valdžioje, kurio parėdymais saugo ir svarbesnius objektus, kaip, pvz., Tilžės tiltas per Nemuną“⁵³.

Svarstant pasienio su Vokietija Klaipėdos krašte apsaugos problemą buvo siūloma šią VRM funkciją Klaipėdos krašte perduoti kariuomenei ir iš privalomosios karo tarnybos karių, kurie dėl komplikotos tarnybos Klaipėdos krašte turėjo būti „ypač pavyzdingi“, suformuoti 1–2 batalionus, o apie šaulių naudojimą net neužsimenama⁵⁴. 1936 m. patvirtinus naują mobilizacijos tvarkaraštį Nr. 4, pasienyje su Lenkija ir Vokietija priedangai iš pasieniečių ir šaulių turėjo būti suformuoti PAB, tačiau I–III PAB buvo numatyta formuoti ir išdėstyti ne pasienyje su Vokietija, o Žemaitijoje, palei Klaipėdos kraštą⁵⁵. Batalionai turėjo būti formuojami vien iš Kretingos,

b. 165, l. 32–32, apv. l.

⁵² Žalys, V. Lietuvos diplomatinės tarnybos ir kariuomenės vadovybės sąveika įtvirtinant Lietuvos valstybingumą 1923–1938 metais. *Lietuvos nepriklausomybei – 80. Straipsnių rinkinys*. Vilnius, 1999, p. 71.

⁵³ III PD šaulių panaudojimo planas. Paaškinamasis lapelis. 1937 m. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 957, ap. l. 2.

⁵⁴ Pastabos pasienio apsaugos organizacijos reikalu, 1935 m. liepos 31 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 449, l. 84–85.

⁵⁵ Vaičėnionis, J. Lietuvos šaulių sąjunga valstybės gynyboje 1935–1940 m. *Lietuvos šaulių sąjungos istorijos fragmentai. Konferencijos pranešimų medžiaga*. Red. J. Vaičėnionis;

Tauragės ir Raseinių apskričių šaulių⁵⁶. Ir tik esant palankioms sąlygoms, gavus atskirą kariuomenės vado įsakymą, daliniai Klaipėdos krašte turėjo užimti ir ginti Nemuno upės pozicijas⁵⁷. Panašiai 1940 m. atgautame Vilniaus krašte dėl vietos gyventojų nepatikimumo buvo atsisakyta formuoti PAB⁵⁸. Šis taktinis sprendimas rodo kadrų, reikalingų PAB Klaipėdos krašte sudaryti, stygių, vietos gyventojų gana nepalankų požiūrį į Lietuvos kariuomenę ir tai, kad karo su Vokietija atveju Lietuvos kariuomenės galimybės ginti natūralias Nemuno upės ribas buvo komplikuotos.

1935 m. Lietuvos kariuomenės mobilizacijos direktyvoje nurodyta, kad pasieniui saugoti galėjo būti pasitelkti tik nemobilizuojami „lietuviško nusistatymo ir pilnai patikimi“ šauliai⁵⁹. Tai kodėl tokių batalionų nebuvo planuojama formuoti Klaipėdos krašte, pasienyje su Vokietija, iš vietos šaulių?

Nepatikimumą ir informacijos nutekinimą liudija šis atvejis. Kai 1938 m. balandžio 27 d. Kariuomenės teismas XX Klaipėdos rinktinės šaulių Ernestą Žemaitaitį nuteisė 15 metų sunkių darbų kalėjimo už tai, kad 1937 m. lapkričio 25 d. jis nuvyko į Tilžę ir Vokietijos slaptosios policijos valdininkui suteikė žinių apie Lietuvos kariuomenės dalinių dislokaciją ir priklausomybę, Pagėgiuose ir Macikuose stovėjusių kuopų pavaldumą. Taip pat papasakojo apie LŠS veiklą ir santykius su kitomis Klaipėdos krašto organizacijomis, pateikė pasienio policijos išdėstymo duomenis⁶⁰. E. Žemaitaitis (g. 1910 m.) 1931–1933 m. tarnavo Lietuvos kariuomenės 2-ajame PP, nuo 1935 m. rugpjūčio 14 d. buvo šaulys kandidatas, į LŠS įstojo 1936 m. balandžio 22 d.⁶¹

1938 m. prasidėjusi Lietuvos ir Lenkijos politinė krizė dėl Lenkijos Lietuvai pateikto ultimatumo galėjo baigtis ir Klaipėdos užėmimu. Vokietijos karinės jūrų pajėgos buvo sutelktos prie Bornholmo salos, kad galėtų Klai-

S. Dovydaitis. Kaunas, 2002, p. 113–115.

⁵⁶ Pasienio apsaugos dalių sąrašas. Mob. tv. Nr. 4. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 117.

⁵⁷ Kariuomenės štabo 1937 m. gegužės 25 d. įsakymas III PD vadui. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 988, l. 4.

⁵⁸ Kariuomenės mobilizacijos reikalai. 1940 m. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 591, l. 30.

⁵⁹ Kariuomenės mobilizacijai parengti ir vykdyti direktyva. Mob. tv. Nr. 11 ir Nr. 12, 1935 m. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 22.

⁶⁰ 1938 m. bylos Nr. 181 nuorašas. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1301, l. 78–78 apv. l.

⁶¹ Liudijimas Nr. 91 260. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 1301, l. 73.

pėdą pasiekti per keletą valandų. Lenkijos ir Lietuvos karo atveju Vokietija buvo pasiruošusi įsikišti. Adolfas Hitleris davė įsakymą generaliniam štabui parengti Klaipėdos krašto ir aplinkinių Lietuvos rajonų užėmimo planą. Kovo 18 d. Vokietijos daliniai Rytprūsiose įžengė į puolimui parengtas zonas, o desanto korpusas kreiseriais *Nürnberg*, *Köln* ir *Leipzig* pajudėjo Klaipėdos link⁶². Pagal planą *Flottenparade* (liet. *Laivyno paradas*) puolime turėjo dalyvauti apie 15 įvairių karo laivų. Nors Vokietija 1938 m. kovo mėn. karo su Lietuva nenorėjo ir neprovokavo, bet, Lenkijai užpuolus Lietuvą, ir vokiečiai būtų įsiveržę į jos teritoriją⁶³. 1938 m. Vokietijos kariuomenė buvo parengusi manevrų planą, jame modeliuotas ir karo su Lietuva scenarijus, vermachto veiksmai prieš Lietuvos kariuomenę⁶⁴. Vokietijos kariuomenė planavo užimti Klaipėdos kraštą ir Žemaitiją iki Šiaulių, t. y. apie 15 000 km² teritoriją⁶⁵. Žinoma, galima svarstyti, ar reali buvo Lenkijos agresijos galimybė 1938 m. kovą, juk tuo metu Lietuvos kariuomenės štabas konstatavo, kad 1938 m. kovo 17–19 d. Lenkijos kariuomenė Vilnius krašte judėjo tik parodomaisiais tikslais, nes „su tiek jėgų lenkai negalėjo tikėtis okupuoti kraštą [Lietuvą – V. J.]“⁶⁶. Iš Lenkijos pajėgų judėjimo Lietuvos kariuomenėje buvo padaryta išvada, kad galima tikėtis puolimo trimis kryptimis: 1) Kalvarija–Marijampolė; 2) Merkinė–Alytus–Prienai; 3) Vilnius–Kaišiadorys–Kaunas. Lenkija kitapus sienos turėjo sutelkusi apie 3 PD, 5 KP, 1 SAP ir 30 tankų⁶⁷. Lietuvos vyriausybei priėmus Lenkijos ultimatumą ir vokiečiai nutraukė parengiamuosius darbus, o 1938 m. kovo 21 d. Lietuvos kariuomenės štabo II skyrius konstatavo, kad Lenkijos kariuomenė nuo administracinės linijos atsitraukė ir

⁶² Vareikis, V. *Klaipėda XX amžiuje*. Klaipėda, 1993, p. 42.

⁶³ Liekis, Š. „Laivyno paradas“ ir neįvykusi Klaipėdos okupacija 1938 m. Nežinomi Lietuvos ir Vokietijos santykių puslapiai. *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 2 (16), p. 163–168.

⁶⁴ Kriegsspiel Ostpreußen 1938. Schlußbesprechung. Центральный архив Министерства обороны (ЦАМО), Ф. 500, оп. 12451, д. 20. [žr. 2015 07 02] <http://wwii.germandocsinrussia.org/ru/nodes/843#page/1/mode/inspect/zoom/5>.

⁶⁵ Rauch, G. *The Baltic States: The years of independence Estonia, Latvia, Lithuania 1917–1940*. London, 2006, p. 196.

⁶⁶ Daviniai apie 1938 m. kovo 17–19 d. lenkų rengimąsi pulti Lietuvą. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1022, l. 5.

⁶⁷ Ten pat, l. 4.

grįžo į savo įgulas⁶⁸.

Lygiai po metų, kai dėl Lenkijos ultimatumo kilo krizė, 1939 m. kovo 20 d., Vokietija pateikė savo ultimatumą, reikalaudama perduoti Klaipėdos kraštą⁶⁹. Vokietijos ultimatumas Lietuvos vyriausybei nebuvo nei naujiena, nei netikėtumas, nes dar 1938 m. pabaigoje diplomatai pasiuntė informaciją apie galimą Klaipėdos anšliusą. 1938 m. pabaigoje–1939 m. pradžioje Lietuvos valdžia dėl neaiškių santykių su Vokietija išgyveno tikrą stresą. Klaipėdos krašto konvencijos signatarių pasyvumas vertė Lietuvą ieškoti dialogo su Vokietija, tačiau Juozo Urbšio iniciatyva ir pastangos buvo bevaisės. Vokietija nereagavo į Lietuvos paklausimus ir vengė susitikti aukščiausiu lygiu⁷⁰. Lietuva siekė dialogo aukščiausiu lygiu ir norėjo užsitikrinti sienos su Vokietija stabilumą darydama nuolaidas Klaipėdos krašte, leisdama autonomijos statusą taikyti taip, kaip interpretavo Vokietija⁷¹. 1938 m. lapkričio 7 d. pasiuntinys Rygoje užsienio reikalų ministrui pranešė, kad turi žinių, jog Vokietija greitai rengiasi išspręsti Klaipėdos krašto klausimą, prijungdama jį prie Vokietijos⁷². Lietuvos generalinis konsulas Königsberge (Karaliaučiuje) informavo, kad vietiniai nacių vadovai mano, jog Klaipėdos kraštas yra vokiškas ir palikti jį svetimos valstybės, t. y. Lietuvos, sudėtyje prieš gyventojų valią negalima. Tad lieka tik nuspręsti, koks klaipėdiečių „valios“ įgyvendinimo, t. y. Klaipėdos krašto prijungimo prie Vokietijos, būdas būtų tinkamiausias⁷³. 1938 m. gruodžio 12 d. Lietuvos atstovas Taline rašė turįs žinių, kad „Klaipėdos Anschluss’as esąs neišvengiamas tuoj po rinkimų ar netolimoj ateityje“. Diplomatas konstatavo, kad Berlynas nenori, bet yra priverstas rūpintis vietiniais Klaipėdos krašto tautiečiais – vokiečiais. Ir nurodė, kad turima informacija, gauta iš Londono, rodo, jog anglai nieko negalės daryti, jei Klaipėdos gyventojai

⁶⁸ Kariuomenės štabo II skyriaus biuletenis Nr. 5, 1938 m. kovo 21 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1022, l. 15.

⁶⁹ Urbšys, J. *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais*. Vilnius, 1988, p. 10–11.

⁷⁰ Kasparavičius, A. 1939 metų tarptautinė krizė Europoje ir Baltijos valstybių politikos alternatyvos. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Sud. A. Anušauskas; Č. Laurinavičius. Vilnius, 2007, p. 21–22.

⁷¹ Urbšys, J. *Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 metais*. Vilnius, 1988, p. 10.

⁷² Lietuvos pasiuntinybė Rygoje, 1938 m. lapkričio 7 d. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2048, l. 195.

⁷³ Lietuvos generalinis konsulas Karaliaučiuje L. Dymša, 1938 m. gruodžio 30 d. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2048, l. 14.

pareikš norą susijungti su Vokietija⁷⁴.

1939 m. kovo 16 d. diplomatai Kazį Balutį Didžiosios Britanijos URM departamento vadovas Laurencas Collieras informavo, kad Didžioji Britanija suteikti paramos negalės ir Lietuva pati turi nuspręsti, kaip elgtis. Panašų atsakymą Lietuvos diplomatas gavo ir Paryžiuje. Lietuvos diplomatai jau anksčiau buvo susitaikę su mintimi, kad šalis neteks Klaipėdos krašto. Nerimą dėl Klaipėdos dar labiau sustiprino 1939 m. kovo 10–17 d. pasiuntinio Berlyne Kazio Škirpos atsiųsti pranešimai, kuriuose buvo net įvardyta konkreti data – kovo 14 d. Nors tada Vokietijos pajėgos pajudėjo į Prahą, tačiau įtampa ir grėsmės nuojauta neatslūgo. Todėl diplomatai tik svarstė, kokia forma bus perduotas Klaipėdos kraštas ir ar Lietuva nesulauks Čekoslovakijos likimo, t. y. visiškos okupacijos. 1939 m. vasario pradžioje diplomatas Petras Klimas Klaipėdos problemą apibūdino trumpai: „Klaipėdos išsaugojimas tik tada turi prasmės, kada jis nestato pavojun visos Lietuvos likimo.“⁷⁵ 1939 m. kovo 13 d. Lietuvos ministras pirmininkas Vladas Mironas užsiminė Didžiosios Britanijos pasiuntiniui, kad Vokietijos anšliusui tereikia Seimelio pritarimo. Kartu ministras pirmininkas pripažino, kad šešiolikos metų kova dėl Klaipėdos pralaimėta. Įtampa Klaipėdos krašte pasiekė aukščiausią tašką, kai vokiečiai įžygiavo į Čekoslovakiją ir užėmė Prahą⁷⁶.

Vokietijos Lietuvai primestą sutartį, datuotą 1939 m. kovo 22 d., Berlyne pasirašė Lietuvos atstovai J. Urbšys ir K. Škirpa ir Vokietijos atstovas Joachim von Ribbentropas. Kitą dieną Vokietijos kariuomenė užėmė Klaipėdos kraštą. Joachim Tauberis rašė: „1939 m. kovo 23 d. pirmą kartą pasirodė scenarijus, kuris turėjo nulemti Baltijos valstybių likimą.“⁷⁷

Agresyvi Vokietijos politika ir Klaipėdos praradimas Lietuvos karinę vadovybę vertė dar labiau susirūpinti dėl Trečiojo reicho keliamos grės-

⁷⁴ Lietuvos pasiuntinybė Taline, slapta užsienio reikalų ministrui, 1938 m. gruodžio 12 d. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2048, l. 72.

⁷⁵ Kasparavičius, A. 1939 metų tarptautinė krizė Europoje ir Baltijos valstybių politikos alternatyvos. *Lietuva Antrajame pasauliniame kare*. Sud. A. Anušauskas; Č. Laurinavičius. Vilnius, 2007, p. 22–24.

⁷⁶ Vareikis, V. *Klaipėda XX amžiuje*. Klaipėda, 1993, p. 45.

⁷⁷ Tauber, J. Lietuvos–Vokietijos santykiai: Paskutiniai Lietuvos Respublikos mėnesiai: 1939 m. kovas–1940 m. birželis [paskaitų mašinraštis: Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto biblioteka]. Klaipėda, l. 12.

mės. 1939 m. pavasarį ministras pirmininkas brg. gen. Jonas Černius pokalbio su Lenkijos karo atašė plk. Leonu Mitkiewicziumi metu energingai pritarė „prevenciniam karui“ su Vokietija konstatuodamas, kad „lenkų koridoriaus“ klausimas Lietuvos saugumui itin svarbus, nes, Vokietijai geografiškai susijungus su Rytų Prūsija, Lietuvos ir kitų Baltijos šalių padėtis itin pablogėtų ir jos negalėtų priešintis Vokietijos hegemonijai⁷⁸. Algimanto Kasparavičiaus teigimu, dokumentai leidžia kelti versiją, kad Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos laikysena padėjo išspręsti Lietuvos „dilemą: aktyviai priešintis Trečiajam Reichui ar ne“. Kauno ryžtą tam tikromis aplinkybėmis karine jėga ar politiškai priešintis Vokietijai konstatuoja to meto SSRS diplomatai, rezidavę Lietuvoje⁷⁹.

1939 m. kovo 19 d. dienraštyje *Vakarai* buvo pažymėta, kad Klaipėdos siuvėjai intensyviai siuva naujas Klaipėdos krašto ir Vokietijos vėliavas su svastikomis, vienas su savo mokiniu per naktį pasiuvo net 250 tokių vėliavų. Laikraštyje konstatuota: „Šiandien gatvėse jau daug daugiau vėliavų su svastikomis. Dabar miestas marguoja žaliai-baltai-raudonomis ir vokieškomis vėliavomis.“⁸⁰ Kitą dieną, t. y. kovo 20-ąją, Lietuvos vyriausybės posėdyje buvo nutarta Klaipėdos krašto seimelio priimtą nutarimą arba Ernsto Neumanno atliktus veiksmus, prieštaraujančius Klaipėdos krašto statutui, toleruoti, kol nekils tiesioginis pavojus valstybei, o sukilusius krašto vokiečius nuraminti pasitelkus kariuomenę. Jei tai sukeltų Vokietijos agresiją, nuspręsta Lietuvos kariuomenę be pasipriešinimo atitraukti iš krašto ir karo veiksmus pradėti Didžiojoje Lietuvoje, taip pat apie gresiantį pavojų informuoti Prancūziją ir Didžiąją Britaniją ir prašyti jų patarimo. Posėdyje buvo nutarta, pastebėjus destruktivią vokiečių ir lenkų mažumų veiklą, griežčiau prižiūrėti administracinį aparatą, įvairiose organizacijose griežtinti discipliną, intensyviai propagandą spaudoje ir per radiją⁸¹.

Klaipėdos krašte Lietuvos kariuomenė akylai stebėjo padėtį, tačiau įvykiai rutuliojosi pačia nepalankiausia linkme, o kariuomenė pakeisti

⁷⁸ *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 metais*. Sud. A. Kasparavičius; P. Libera. Vilnius, 2013, p. 27, 342–344.

⁷⁹ Kasparavičius, A. *Lietuva 1938–1939 m. neutraliteto iliuzijos*. Vilnius, 2010, p. 99, 135.

⁸⁰ Klaipėdos nuotaikos. *Vakarai*, 1939, kovo 18, Nr. 65 (975), p. 10.

⁸¹ Ministrų tarybos posėdžio protokolas, 1939 m. kovo 20 d. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 46–46 apv. l.

jų tėkmę vargu ar galėjo, nebent pradėdama karą su Vokietija. 1938 m. kilus įtampai Klaipėdoje ir padaugėjus vokiečių provokacijų, čia stovėjusiuose daliniuose buvo paskelbta ypatingoji padėtis, daliniams įsakyta ypatingą dėmesį skirti sienos su Vokietija apsaugai ir rengtis vykdyti Klaipėdos krašto gynybos planą, tikintis didelio Vokietijos politinio ir karinio spaudimo, nors realios Klaipėdos įgulos galimybės, kilus neramumams ar ginkluotam sukilimui, buvo ribotos. 1938 m. birželio 10 d. III PD vadas kariuomenės vadui raportavo:

„Stipresnių vietos neramumų atveju visų esančių Klaipėdoje dalinių pajėgumo nepakaktų patikrinti kareivinių, svarbiausių įstaigų bei įmonių apsaugą ir palaikyti tvarką mieste, nekalbant apie mobilizacijos vykdymą bei veiksmus už miesto ribų tikslu ginti miestą. Apie uosto ir krantų gynyimą nuo galimų desantų netenka ir kalbėti – priemonių tam visai nėra. <...> Klaipėdoje nesant realios, pakankamai stiprios, nuolat viešai pasirodančios pajėgos, vietos lietuviai ir mums prielankioji vokiškoji bei žydiškoji visuomenė nustoja pasitikėjimo dėl ateities. Toji aplinkybė ne vieną verčia dairytis ir į kitą, jėgą demonstruojančią, pusę, tarnauti dviem ponams.“⁸²

Brg. gen. Mikas Rėklaitis pasiūlė Klaipėdoje laikyti sustiprintą priedangos batalioną, tankų būrį ir motorizuotąją artileriją, o mobilizacijos centrą perkelti į Kretingą. Pasirūpinti mokomojo karo laivo *Prezidentas Smetona* apginklavimu, formuoti pakrančių artilerijos ir hidroplanų dalinius⁸³. Į generolo pastabas buvo atsižvelgta ir įgula sustiprinta. 1938 m. sausio 1 d. visame 6-ajame PP tarnavo 1 115 karių⁸⁴, bet vienas pulko batalionas stovėjo Plungėje. Klaipėdoje 1938 m. spalio 24 d. buvo 540 6-ojo PP karių, Plungės įguloje – 202 6-ojo PP kariai, iš viso pulką sudarė 742 kariai⁸⁵. 1939 m. kovo 1 d. 6-ajame PP iš viso tarnavo 1 295 kariai⁸⁶. Kovo 20 d. pulko vadas raportavo, kad kovo 15 d. į Klaipėdos įgulą atvyko 150 kareivių iš

⁸² III PD vado 1938 m. birželio 10 d. raportas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1062, l. 23.

⁸³ III PD vado 1938 m. birželio 10 d. raportas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1062, apv. l. 23.

⁸⁴ Kariuomenės žmonių ir arklių sudėties žinios. 1938 m. sausio 1 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 527, l. 1.

⁸⁵ 6-ojo PP vado 1938 m. spalio 24 d. raportas. LCVA, f. 519, ap. 1, b. 349, l. 33.

⁸⁶ Klaipėdos krašte ir Žemaitijoje dislokuotoje III PD buvo 4 708 žmonės (237 karininkai, 4 031 šauktinis, 323 „virštarnybiniai“ kariai, 68 civiliai tarnautojai ir 49 auklėtiniai), o kartu su 3-iuoju KP ir 3-iaja RAB – 5 732 žmonės. Žr.: Žmonių ir arklių sudėties žinios, 1939 m. kovo 30 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 564, l. 4–4 apv. l.

kitų dalinių (iš 1-ojo PP – 68, iš 3-iojo PP – 55, iš 4-ojo PP – 27). Raporte teigiama, kad „visi paskirstyti į pulko dalinius Klaipėdoje papildant šaulių kuopas ir s. kulk. Kuopą iki pilno etatinio žmonių skaičiaus. Tik RŠKp [ryšių kuopai – V. J.] iki etatinio skaičiaus trūksta 32 žmonių. Dabartiniu metu Klaipėdoje kareivinės perpildytos ir daugiau žmonių jokia būdu nebūtų galimybės sutalpinti“⁸⁷. Palyginus su ankstesnių metų statistiniais pulko sudėties duomenimis pastebima, kad jis padidėjo keliais šimtais karių⁸⁸, bet politiniame fronte vis labiau buvo atsitraukiama.

1938 m. lapkričio 1 d. Lietuvos vyriausybė, sukeldama daugiatūkstančias džiūgaujančių vietos gyventojų manifestacijas, atšaukė „Valstybės gynimo metą (karo stovio padėtį)“⁸⁹. Padėtis 1938 m. pabaigoje Klaipėdos krašte tapo kritiška. Nuo Klaipėdos krašto policininkų kepurė buvo nuimti Lietuvos heraldikos ženklai, vokiški pavadinimai sumirgėjo stotyse, pašte ir gatvėse⁹⁰, buvo užpuldinėjami lietuviai, daužomi mokyklų langai, iš privačių mokyklų išmesti Vytis ir Respublikos Prezidento portretai, *Ordnungsdiensto* nariai užkabinėjo net uniformuotus kariškius ir aktyvius lietuvių veikėjus, tarp jų ir Martyną Jankų⁹¹.

1938 m. lapkričio 17 d. 7-ojo PP vadas plk. P. Genys divizijos vadui rašė: „Klaipėdos krašto *Kulturverband* smogiamųjų dalių SA vyrai atvirai ir intensyviai varo karinį mokymą.“ Pulkininkas pažymėjo, jog pastaruoju metu jie stengiasi rengti kuo daugiau karinių mokymų Klaipėdos krašte tam, kad rinktų informaciją apie įvykius ir demonstruotų jėgą vietos gyventojams⁹². III PD vadas 7-ojo PP vadui nurodė stebėti įvykius krašte,

⁸⁷ 6-ojo PP vado 1939 m. kovo 20 d. raportas III PD vadui. LCVA, 519, ap. 1, b. 383, l. 68.

⁸⁸ Jokubauskas, V. Lietuvos trispalvė virš kareivinių. *Kareivinės, tapusios Klaipėdos universitetu: studija, skirta Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto 20-mečiui, Klaipėdos universiteto 20-mečiui ir Klaipėdos miesto 760-mečiui*. Sud. V. Safronovas. Klaipėda, 2012, p. 84.

⁸⁹ 1938 m. spalio 31 d. Respublikos Prezidento aktas Nr. 1441. *Vyriausybės žinios*, 1938, Nr. 624, p. 541.

⁹⁰ Vareikis, V. Politiniai ir kariniai Klaipėdos krašto praradimo aspektai 1938–1939 metais. *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXI). Sud. S. Pocyte. Klaipėda, 2010, p. 70–71.

⁹¹ Įvykiai Klaipėdos krašte karo stovį nuėmus, nuo 1938 m. lapkričio 1 d. iki 25 d. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2085, l. 51.

⁹² Raportas III PD vadui. 1938 m. lapkričio 17 d. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1055, l. 228.

rinkti ir siųsti informaciją divizijos štabui⁹³. Slapta 1939 m. sausio 25 d. Karo taryboje buvo sutarta, kad, „atsižįrint į pakitėjusias aplinkybes, reikia eiti prie to, kad klaipėdiečiai tarnautų kariuomenėje tik savanoriais. Visus kitus klaipėdiečius reikėtų atleisti nuo karo tarnybos“⁹⁴. 1939 m. kovo 2 d. III PD vadas informavo 6-ojo PP vadą, kad kariuomenės vado įsakymu jauni kareiviai į Klaipėdą artimiausiu metu nebus skiriami, o įgulą reikia „nuolat laikyti galimai pilnesnėje sudėtyje“⁹⁵. Kovo 2 d. kariuomenės vadas įsakė 1 tankų būrį „apsaugos reikalams“ pasiųsti į Klaipėdą⁹⁶. Kovo 3 d. Kariuomenės štabas nurodė vieną 6-ojo PP batalioną skubiai perkelti į Kretingą, kur karo atveju turėjo vykti pulko mobilizacija, vieną priedangos sudėties batalioną palikti Klaipėdoje ir atleisti nuo mobilizacijos, o Klaipėdos krašto atsargos karių mobilizacijos atveju nešaukti⁹⁷.

1939 m. kovo 5 d. į Klaipėdą 6-ojo PP vado žinion buvo pasiųstas lengvųjų tankų būrys⁹⁸. Ltn. Juozo Gaidamavičiaus vadovaujamo būrio motorizuotosios priemonės buvo 5 tankai, sunkvežimis, motociklas, o personalas – 1 karininkas ir 16 kareivių⁹⁹. Atvykęs į Klaipėdą 2-osios kuopos II būrys, tankai ir motociklas buvo sutalpinti garažuose. Kariai įsikūrė bendroje patalpoje, kuri kartu buvo ir klasė, ir sandėlis, nes sandėliavimui skirtos patalpos buvo labai drėgnos¹⁰⁰. Kovo 17 d. 6-ojo PP vadas gen. št. plk. A. Breimelis gavo įsakymą evakuoti dalį pulko mobilizacinio turto į Kretingą, kadangi ten buvo perkeltas pulko mobilizacijos centras. Darbas buvo pradėtas 20 d. ir iki 21 d. vyko pagal planą¹⁰¹. Be to, buvo nu-

⁹³ III PD štabas 7-ojo PP vadui, 1938 m. gruodžio 8 d. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1055, l. 231.

⁹⁴ Karo tarybos 1939 m. sausio 25 d. posėdžio protokolas. LCVA, f. 384, ap. 3, b. 451, l. 10.

⁹⁵ III PD 1939 m. kovo 2 d. įsakymas 6-ojo PP vadui. LCVA, f. 519, ap. 1, b. 383, l. 69.

⁹⁶ Kariuomenės štabo 1939 m. kovo 2 d. įsakymas. LCVA, f. 828, ap. 1, b. 197, l. 1.

⁹⁷ Kariuomenės štabo III skyrius, 1939 m. kovo 3 d., Nr. 31637. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 177.

⁹⁸ Karo technikos viršininko 1939 m. kovo 10 d. raportas kariuomenės vadui. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1089, l. 6.

⁹⁹ ŠR 1939 m. kovo 6 d. raportas. LCVA, f. 828, ap. 1, b. 197, l. 2.

¹⁰⁰ ŠR 2-osios tankų kuopos vado 1939 m. kovo 11 d. raportas. LCVA, f. 828, ap. 1, b. 197, l. 6–6 apv. l.

¹⁰¹ III PD vado 1939 m. balandžio 14 d. raportas kariuomenės vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12 apv. l.

rodyta nereikalingą karinį turtą išgabenti iš Klaipėdos „nesudarant evakuacijos įspūdžio“¹⁰². 1939 m. kovo 20 d. kariuomenės vadas įsakė į Pagėgių įgulą ką tik pašauktų kareivių neskirti, o pačią įgulą nuolatos laikyti visos sudėties¹⁰³. Taigi Lietuvos kariuomenė 1939 m., reaguodama į kylančią grėsmę, uostamiestyje stiprino savo karines pajėgas.

LIETUVOS KARIUOMENĖS MOBILIZACIJA, KOVINĖ PARENGTIS IR IŠVEDIMAS

Vokietijai ultimatyviai pareikalavus, nepaisant galiojančių sutarčių, kad Lietuva perduotų Klaipėdos kraštą Trečiajam reichui, įvykiai klostėsi labai greitai. 1939 m. kovo 21 d. 14.00 val. Kaune prasidėjo Lietuvos vyriausybės posėdis. Jame dalyvavo ir A. Smetona, ir kariuomenės vadas brg. gen. S. Raštikis. Po J. Urbšio pranešimo, kaip rašė tuometis teisingumo ministras Jonas Gudauskis, kažkas iš ministrų „pasisakė už ginkluotą pasipriešinimą Reichui, pasipriešinimui užsitęsęs bent porą savaičių gal įsikištų kitos valstybės“. O į prezidento klausimą, kiek ilgai Lietuva gali priešintis, krašto apsaugos ministras K. Musteikis ir kariuomenės vadas gen. S. Raštikis atsakė: „Nė trijų dienų.“ Posėdyje buvo nutarta: „Ministrų taryba, apsvarsčiusi susidariusią padėtį ir nerasdama kitos išeities, laiko, kad ji priversta Vokietijos vyriausybės reikalavimą priimti <...>. Užsienio reikalų ministrui pavedama apie tai painformuoti Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos įgaliotus ministrus Kaune.“¹⁰⁴ Tad jau kovo 21 d., apie 22.10 val. vakaro, III PD vadas div. gen. M. Rėklaitis, Kaune iš kariuomenės vado gavęs įsakymą trauktis iš Klaipėdos krašto, grįžo į Šiaulius ir apie 22.30 val. telefonu pranešė 6-ojo ir 7-ojo PP vadams gen. št. plk. A. Breimeliui ir plk. P. Geniui, kad gautas įsakymas nedelsiant trauktis iš Klaipė-

¹⁰² III PD vado įsakymas 6-ojo PP vadui. 1939 m. kovo 17 d. LCVA, f. 519, ap. 1, b. 383, l. 70.

¹⁰³ III PD štabo I skyrius 7-ojo PP vadui. 1939 kovo 20 d. LCVA, f. 520, ap. 1, b. 350, l. 38.

¹⁰⁴ Navickas, K. *Lietuvių tautos savigynos patirtis. Lietuvos nepriklausomybės praradimo ir atgavimo istoriografinė apžvalga (1938–1993)*. Vilnius, 2003, p. 28–29.

dos krašto¹⁰⁵. Taigi, kol Klaipėdos įgulos vadas instruktavo šaulius, Kaune buvo priimtas sprendimas evakuotis. Vėliau per krašto apsaugos ministrą Klaipėdos įgulos vadas gen. št. plk. A. Breimelis gavo A. Smetonos nurodymą: atvykus A. Hitleriui, būtina išvengti viešo susitikimo su juo ar jo palydovais, kad vokiečių propaganda nepasinaudotų tuo ir neskleistų gandų, jog lietuviai patys geruoju Klaipėdą Vokietijai perduoda¹⁰⁶. Kovo 22 d., apie 24.00 val., 6-ajame PP buvo pradėta evakuacija. 8.00 val. ryto prie pulko kareivinių susirinko antilietuviškai nusiteikusi minia¹⁰⁷. Ryte, 7.00 val., į 7-ąjį PP atvyko karininkas su oficialiu įsakymu dėl dalinių iš Klaipėdos krašto atitraukimo. 8.00 val. kitas karininkas su analogišku įsakymu atvyko į Klaipėdą, į 6-ąjį PP¹⁰⁸. Taip pat 8.00 val. iš Tauragės į Pagėgius evakuacijos vykdyti buvo išsiųstas pulko I bataliono vadas mjr. Edvardas Kazanskis ir 4 sunkvežimiai, nors buvo apskaičiuota, kad reikės 6-ių¹⁰⁹. Apie 9.00 val. Klaipėdoje buvo iškabintos raudonos vėliavos su svastika ir Klaipėdos krašto vėliavos¹¹⁰. Nurodymas iškabinti vėliavas su svastika buvo duotas Vokietijos vyriausybės, jos Klaipėdos krašto susijungimo su reichu proga kabėjo visą dieną¹¹¹. 9.00–10.00 val. į 6-ojo PP vadą kreipėsi Klaipėdos vyriausybinių įstaigų vadovai dėl evakuacijos, nes neturėjo jokių nurodymų ir informacijos, kaip elgtis¹¹², bet iki vidurdienio visas šias Klaipėdos miesto įstaigas ir Jakų radijo stotį jau buvo užėmę SA būriai. Į lietuvišką *Ryto* spaustuvę atėję SA vyrai pareiškė, kad darbas nutraukiamas, ir ją užrakino.

¹⁰⁵ III PD vado 1939 m. balandžio 14 d. raportas kariuomenės vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12 apv. l.

¹⁰⁶ Musteikis, K. *Prisiminimų fragmentai*. Vilnius, 1989, p. 17.

¹⁰⁷ 6-ojo PP vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 13–14 apv. l.

¹⁰⁸ III PD vado 1939 m. balandžio 14 d. raportas kariuomenės vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12 apv. l.

¹⁰⁹ 7-ojo PP vado 1939 m. balandžio 7 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 15–15 apv. l.

¹¹⁰ 6-ojo PP vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 13–14 apv. l.

¹¹¹ Apžvalga, 1939 m. kovo 27 d. LCVA, f. 648, ap. 1, b. 39, l. 190.

¹¹² 6-ojo PP vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 13–14 apv. l.

Išėjo paskutiniai *Lietuvos keleivio* ir *Vakarų* numeriai¹¹³.

Pasienio policija¹¹⁴, negavusi jokios informacijos, SA būrių nugincluota ir išsklaidyta, prie naujos valstybės sienos pradėjo rinktis tik kovo 23 d. Per tą laiką naujos sienos apsauga rūpinosi 7-asis PP ir 3-iasis KP¹¹⁵, nors pasienio policijos pareigūno atsiminimuose teigiama, kad kovo 22 d. gubernatūroje buvo gauta informacijos pasiruošti pasitraukti iš krašto, o naktį iš 22 į 23 d. visiems pasienio policijos sektorių viršininkams išsiuntinėtas slaptas įsakymas apie padėtį ir pasitraukimą prie naujos sienos, tad „pasienio policijos daliniai dienos būvyje tvarkingai pasitraukė į nurodytus naujos sienos punktus“¹¹⁶. SA, nors ir nesėkmingai, bandė nugincluoti Lietuvos karius ir užgrobti karinį turtą. Sunkvežimius, vykstančius su Lietuvos kariuomenės turtu iš Pagėgių, SA sustabdė ir tik mjr. E. Kazanskiui pagrasinus granata atsitraukė¹¹⁷. Kelyje iš Klaipėdos į Kretingą SA būriai krėtė civilius gyventojus, bandė sustabdyti ir karinį transportą, todėl lydintiems kariams teko šaudyti į orą¹¹⁸. Lietuvos kariuomenė, nors ir vengdama konfrontacijos, buvo pasirengusi duoti atkirtį vietos ginkluotoms grupuotėms.

Ir centrinės valdžios įstaigos, ir civiliai gyventojai stokojo informacijos, galiausiai kovo 22 d., 8.00 val. ryto, Heilsbergo radiofonas viešai pranešė, kad Vokietijos ir Lietuvos vyriausybės susitarė dėl Klaipėdos krašto perdavimo Vokietijai ir kad šis perdavimas įvyks „dar tą pačią dieną“. Po pusvalandžio apie tai pranešė ir Kauno radijas. Tai buvo pirmasis oficialus prane-

¹¹³ Vareikis, V. Klaipėdos krašto praradimas: tarp iliuzijų ir Realpolitik. *Kultūros barai*, 2009, Nr. 4 (533), p. 65.

¹¹⁴ 1937 m. gegužės 1 d. duomenimis, Klaipėdos krašto pasienio policijoje tarnavo 505 asmenys: Klaipėdos krašto pasienio policijos dislokacija, 1937 m. gegužės 1 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 958, l. 13.

¹¹⁵ III PD vado 1939 m. balandžio 14 d. raportas kariuomenės vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12 apv. l.

¹¹⁶ *Lietuvos policija įstatymų ir tvarkos tarnyboje*. Red. A. Bagdonas. Čikaga, 1974, p. 334–335.

¹¹⁷ 7-ojo PP I bataliono vado 1939 m. kovo 22 d. raportas pulko vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 16.

¹¹⁸ 6-ojo PP vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 13–14 apv. l.

šimas apie Klaipėdos krašto perdavimą¹¹⁹, tuo metu Lietuvos radiofonas ir kompetentingos įstaigos tylėjo. Vyriausybė nenorėjo leisti plisti gandams, tuo tikslu buvo net nutrauktas telefono ryšys, ir Klaipėdos gubernatūra neturėjo tiesioginio telefono ryšio su Kaunu. Kovo 22 d., apie 9.00 val., virš Klaipėdos gana žemai praskrido keli lėktuvai, ant kurių aiškiai buvo matyti Vokietijos simboliai. Tai buvo pirmasis oficialus Vokietijos pasveikinimas¹²⁰. *Ordnungsdienstas* ir SA užėmė centrinės valdžios įstaigas¹²¹, o Klaipėdos mieste kilo visuotinė panika, žmonės bandė atsiimti iš bankų indėlius, bet po kelių valandų pinigų išdavimas buvo įšaldytas. Telefonas mieste dėl perkrovos neveikė. Gubernatoriui, apie pietus pasiekus Kauną, buvo pasakyta, kad „Klaipėdos evakuacijos reikalu nieko negalima padėti, nes viršūnėse taip pat esanti panika“. Veltui buvo mėginama susisiekti ir su kariniais daliniais Žemaitijoje, stengiantis gauti sunkvežimių evakuacijai atlikti. Geležinkelio stotyje susidarė didžiulė spūstis, nors geležinkeliai buvo vienintelė struktūra, kuri per sumaištį veikė ir visus norinčius vežė į Didžiąją Lietuvą¹²². Apskritai 1939 m. kovą iš Klaipėdos pasitraukė apie 11–15 tūkst. gyventojų, nors tiksliai statistiškai nustatyti atbėgėlių, tarp kurių buvo ir lietuvininkų, skaičiaus neįmanoma¹²³.

Neturėdama tikslios informacijos dėl Vokietijos kariuomenės pasirodymo laiko, paskubomis kovo 21 d. 13.45 val., išgabus tik dalį turto, iš Pagėgių išvyko 7-ojo PP dviratininkų kuopa. 16.00 val. į Klaipėdą atvyko sunkvežimiai iš Kretingos ir Telšių evakuoti karinio turto¹²⁴. Tuo metu Kaune nuo 9.00 val. posėdžiavo Lietuvos vyriausybė. Ji nusprendė, kad

¹¹⁹ Nors Švedijos radiofonas apie Vokietijos ultimatumą Lietuvai perduoti Klaipėdos kraštą pranešė naktį iš kovo 20 į 21 d., o kitos užsienio radijo stotys nuolat kartojė šią žinią.

¹²⁰ Anyšas, M. *Kova dėl Klaipėdos: atsiminimai 1927–1939*. Chicago, 1978, p. 384–386.

¹²¹ *Lietuvos policija įstatymų ir tvarkos tarnyboje*. Red. A. Bagdonas. Čikaga, 1974, p. 335.

¹²² Anyšas, M. *Kova dėl Klaipėdos: atsiminimai 1927–1939*. Chicago, 1978, p. 387–388.

¹²³ 1939 m. gegužės 1 d. buvo užregistruotas 10 231 atbėgėlis (8 924 lietuviai ir 1 307 žydai), tačiau kai kurie asmenys, studentai, perkelti valdininkai ir pan., nebuvo registruoti kaip atbėgėliai. Kai kada nurodoma, kad iš Klaipėdos krašto pasitraukė apie 18–20 tūkst. asmenų. Žr.: Arbušauskaitė, A. *Lietuvos optantai: klaipėdiškiai, 1939*. Klaipėda, 2001, p. 22.

¹²⁴ III PD vado 1939 m. balandžio 14 d. raportas kariuomenės vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12 apv. l.

taikiu būdu išlaikyti Klaipėdos nepavyks ir kraštas bus perduotas Vokietijai. Taip pat svarstė „sustiprintos apsaugos“ valstybėje įvedimo klausimą, Respublikos Prezidento buvo prašoma nuo kovo 22 d. paskelbti Lietuvoje „sustiprintą apsaugą“. Buvo aptarta galimybė pareikšti oficialų protestą dėl Vokietijos agresijos¹²⁵. Kovo 22 d. vakare, 18.00 val., įvyko antrasis vyriausybės posėdis, kuriame buvo svarstomi Žemės banko išduotų paskolų, išperkamųjų mokesčių ir melioracijos skolų mažinimo klausimai¹²⁶. Tuo metu Lietuvos užsienio reikalų ministro J. Urbšio lėktuvas apie 18.00 val. nusileido Berlyno Tempelhofo oro uoste¹²⁷. Regis, vyriausybė susitaikė su pradimu ir, užuot ėmusi koordinuoti evakuaciją iš Klaipėdos, pradėjo svarstyti einamuosius vidaus paskolų klausimus.

1939 m. kovą, traukiantis iš Klaipėdos, anot plk. J. Andrašūno, „reikėjo vadovautis šaltu protu. Dieną ir naktį visi komendantūros ir mūsų buto pečiai buvo kūrenami. Skubiai naikiname įvairias bylas, kad neįkliūtų ar nenukentėtų daug nekaltų žmonių. <...> Mūsų vienas didelis kambarys buvo prikrautas šautuvų šauliams, kurių neteko panaudoti. Anksti ryte pirmiausia juos išgabenome į stotį, paskui į Lietuvą. Netrukus į komendantūrą ir į mūsų butą įsiveržė uniformuoti hitlerininkai <...>. Vieną hitlerininką pavaišinau angliškėmis cigaretėmis. Jis man sako: – Ačiu! / – Tai tu moki lietuviškai? / – Kaip gi, juk aš tarnavau 4 pėstininkų pulke Panevėžyje – Pajuostėje. Kartais mane nuveždavot į pulką. / – Tai kaip jūs su jais susidėjote? / – O ką darysi, dirbu restorane, ten visi priklauso, aš nenoriu nukentėti, išsiskirti...“¹²⁸

Kovo 22 d., apie 18.00 val., komendantas plk. J. Andrašūnas paliko Klaipėdos komendantūrą ir išvyko į 6-ąją PP¹²⁹.

Lietuvos kariuomenės daliniais davusi įsakymą trauktis iš Klaipėdos krašto, karinė vadovybė nedelsdama ėmėsi įvairių karinių pajėgų stiprini-

¹²⁵ Ministrų Tarybos posėdžio protokolai. 1939 m. kovo 22 d. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1080, l. 48–48 apv. l.

¹²⁶ Ten pat, l. 50–50 apv. l.

¹²⁷ Vareikis, V. Klaipėdos krašto praradimas: tarp iliuzijų ir Realpolitik. *Kultūros barai*, 2009, Nr. 4 (533), p. 65.

¹²⁸ Andrašūnas, J. Klaipėda – 1938–1939-ieji. *Kardas*, 1991, Nr. 3, p. 27.

¹²⁹ Klaipėdos krašto komendantūros komendanto 1939 m. balandžio 5 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 17–18.

mo priemonių. 1939 m. kovo 22 d. 15.00 val. į Tauragę išvyko ltn. Albino Repšio vadovaujamas tankų būrys (5 tankai, sunkvežimiai ir motociklas) ir 18 kareivių¹³⁰, į paskyrimo vietą – Tauragę – ŠR 2-osios kuopos tankų būrys atvyko kovo 22 d. 18.00 val.¹³¹ Lietuvos vyriausybė, bijodama neramumų, paskelbė sustiprintos apsaugos padėtį visoje Lietuvoje, išskyrus Klaipėdos, Šilutės ir Pagėgių apskritis¹³². Be to, nusprendė visus karo prievolę atliekančius nuolatinius Klaipėdos krašto gyventojus paleisti iš kariuomenės. Susidariusį karių trūkumą buvo ketinta kompensuoti anksčiau pašaukiant 1939 m. pagal planą numatytus atsargos karius. Į kariuomenę iš Klaipėdos krašto kasmet buvo pašaukiama apie 800, o vienu metu – iki 1 200 vyrų¹³³. Buvo paleisti 333 šauktiniai, pradėję tarnybą 1938 m. gegužės 1 d., ir 452 šauktiniai, pradėję tarnybą 1938 m. spalio 1 d.¹³⁴

1939 m. kovo 22 d. Lietuvoje buvo paskelbtas ir vyko atsargos karių šaukimas į pratības – „karo pratimus“¹³⁵. Jų metu pašaukti kariai turėjo pakeisti iš Klaipėdos krašto kilusius vyrus¹³⁶. Informacija apie būsimus karo pratimus tradiciškai¹³⁷ buvo paskelbta viešai ir iš anksto *Karyje* 1939 m. sausio 26 d., tačiau skelbime šaukimo data nenurodyta. Atsargos karininkai ir puskarininkiai karo pratimų atlikti turėjo būti šaukiami 4, o grandiniai ir eiliniai – 3 savaitėms. Šaukiamieji privalėjo gauti raštiškus šaukimus, kuriuose pateikta smulkesnė informacija¹³⁸. 1939 m. kovo 22 d. Lietuvoje buvo paskelbtas šaukimas ir į *ypatinguosius* karo pratimus,

¹³⁰ ŠR 1939 m. kovo 25 d. raportas. LCVA, f. 828, ap. 1, b. 197, l. 8.

¹³¹ Ltn. A. Repšio 1939 kovo 26 d. raportas pulko vadui. LCVA, f. 520, ap. 1, b. 350, l. 42.

¹³² Navickas, K. *Lietuvių tautos savigynos patirtis. Lietuvos nepriklausomybės praradimo ir atgavimo istoriografinė apžvalga (1938–1993)*. Vilnius, 2003, p. 29.

¹³³ Paleisti iš kariuomenės Klaipėdos krašto vyrai. *Karys*, 1939, kovo 23, Nr. 12 (1032), p. 381.

¹³⁴ [Dokumentas be pavadinimo] 1939 m. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 563, l. 68.

¹³⁵ Atsargos ir apsaugos karių šaukimą į karo pratimus skelbdavo krašto apsaugos ministras. Atsargos kariai galėjo būti šaukiami į 6 savaičių trukmės karo pratimus iki 3 kartų: Karinės prievolės įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1936, birželio 30, Nr. 538, p. 9.

¹³⁶ KAM įsakymas kariuomenei. 1939 m. kovo 22 d. Nr. 19. LCVA, f. 981, ap. 1, b. 1, l. 22.

¹³⁷ Apie planuojamus karo pratimus viešai buvo skelbiama ir ankstesniais metais: Karo pratimai atsargos kariams. *Karys*, 1937 m. Nr. 12, p. 342.

¹³⁸ Skelbime buvo išvardytos visos karininkų ir karių grupės, kurios 1939 m. turėjo būti pašauktos karo pratimų atlikti: Kariuomenės štabo pranešimas atsargos karių karo pratimų reikalui. *Karys*, 1939 m. Nr. 4, p. 114.

o iš gyventojų rekvizuojami arkliai ir transporto priemonės. Dokumente, kurį pasirašė Kariuomenės štabo viršininkas ir III skyriaus viršininkas, kovo 22 d. vykę ypatingieji karo pratimai įvardijami kaip mobilizacija, kuri vykdoma pagal mobilizacijos direktyvą ir tvarkaraščius. Tikslus pašauktų žmonių ir dalinių, į kuriuos jie šaukti, skaičius kol kas nenustatytas, tačiau esami dokumentai leidžia teigti, kad šaukimas apėmė iš esmės visą Lietuvą (dokumente minimos Trakų, Šakių, Ukmergės, Vilkaviškio apskritys, Kaunas ir kiti apskričių miestai), taip pat kad kariai buvo šaukiami į 1-ąją KP, 1-ąją PP, I inžinierių batalioną, atsargos kariai vyko į įgulas, esančias įvairiose šalies vietose¹³⁹. Vilkaviškio apskrityje *ypatingųjų* karo pratimų metu mažiausiai 29 asmenys gavo nurodymus pristatyti rekvizuojamą turta arba arklius, iš jų 10, arba 32 %, prievolę atliko vėliau kaip per 24 val. Štai 1939 m. kovo 22 d. 16 val. seniūnas įsakė iš Simanėlišio dvaro į 9-ąją PP pristatyti 8 vežimus, 8 arklius, 8 poras pakinktų ir balną¹⁴⁰. Taigi apėmė visų divizijų mobilizacinius plotus ir skirtingas kariuomenės rūšis. Ne visose komendantūrose, savivaldybėse ir kariuomenės dalyse buvo pasirengta mobilizacijai ir vėluojama beveik visose srityse. Atsarginiai rinkosi ir transporto priemonės buvo gabenamos į Tauragės įgulą net 5 dienas. Buvo tokių seniūnų, kurie nurodymą „tuojau“ suprato, kad, pavyzdžiui, vežimą reikia pristatyti per 24 val.¹⁴¹

Pagal 1937 m. patvirtintus mobilizacijos planus *ypatingieji* karo pratimai buvo numatyti viename iš kariuomenės mobilizacijos tvarkaraščių¹⁴². Be to, tiek skelbiant *ypatinguosius* karo pratimus, tiek mobilizaciją pagal tvarkaraštį Nr. 11, atsargos kariai turėjo gauti vienodus rožinės spalvos šaukimo ir raginimo lapelius¹⁴³. Galima konstatuoti, kad 1939 m. kovo 22–24 d. į ŠR 3-iąją tankų kuopą atvyko 61 atsargos karys, į 2-ąją kuopą –

¹³⁹ Pastabos dėl 1939 m. kovo 22 d. įvykusių ypatingų karo pratimų, 1939 m. birželio 13 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 460, l. 222–226.

¹⁴⁰ Dėl pil. Bačkėvičiaus ir Montvilo skundų. 1939 m. birželio 2 d. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 576, l. 1.

¹⁴¹ Vaičėnonis, J. Lietuvos kariuomenės modernizacija (1926–1939). *Darbai ir dienos*, 2000, t. XXI, p. 161.

¹⁴² Kariuomenės mobilizacijos reikalų [1940 m.]. LCVA, f. 929, ap. 5, b. 591, l. 29.

¹⁴³ Mobilizacijai pagal tvarkaraštį Nr. 12 šaukimo ir raginimo lapeliai buvo balti, o pagal tvarkaraštį Nr. 4 – geltoni: Kariuomenės štabo 1939 m. rugsėjo 25 d. įsakymo nuorašas. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 848, l. 221.

50 atsargos karių, į 4-ąją kuopą – 41 karys¹⁴⁴. *Ypatingųjų* pratimų atlikti pašauktieji atsargos kariai balandžio 1 d. buvo paleisti¹⁴⁵. Panašaus pobūdžio kaip 1939 m. kovo 22 d. *ypatingieji* karo pratimai vyko ir 1939 m. rugsėjo pradžioje, prasidėjus Vokietijos ir Lenkijos karui¹⁴⁶. Taigi minėtus Lietuvos kariuomenės veiksmus galima vadinti slapta daline mobilizacija, kai, prisidengiant pratybomis, manevrais ar kt. veiksmais, siekiama užtikrinti jos organizavimo ir vykdymo slaptumą. Teigtina, kad vienu metu vyko du atsargos karių šaukimai: į karo pratimus, kad pakeistų iš Klaipėdos krašto kilusius ir iš kariuomenės paleistus karius, ir į *ypatinguosius* karo pratimus, kad sustiprintų karinius dalinius.

Vykstant evakuacijai Klaipėdos įgulai trūko transporto priemonių turtui į traukinių vagonus gabenti, ji turėjo tik keletą vežimų ir vieną sunkvežimį. Be to, karius trikdė aplinkui kareivines susirinkusi minia vietos vokiečių, kurie juokėsi, įžeidinėjo ragindami: „Greičiau nešdinkitės, nes bus jums blogai, jau ateina Adolfas.“ Pulko karininkams ir puskarininkiams rūpinantis karinio ir šeimų turto, kuris buvo gabenamas kartu, krova į vagonus, „kareiviai pasijuto laisvesni. Išliejami savo pyktį, jie išmušė vieną kitą langą ir atsuko kareivinėse vandens kranus, bet po išpėjimo vyrai nusiramino ir laukė, kas bus toliau.“¹⁴⁷ Įtampą didino ir tai, kad į pačių kareivinių teritoriją du kartus buvo įsiveržusi minia priešiška nusiteikusių gyventojų ir kariams juos teko išstumti jėga. Pulke nuolat budėjo sustiprinta apsauga, kulkosvaidžiai buvo parengti kovai¹⁴⁸. Vienu metu kariai imitavo kareivinėse gaisrą po iš čiuzinių iškratytais šiaudais patalpose pakišę dūminę granatą. Pro langus pradėjus rūkti dūmams atsukbėjo miesto gaisrininkai. Puskarininkis Kazys Leknickas prisiminė, kad, lydint į geležinkelio stotį gurguolę su įgulos turtu, jis neatlaikė įtampos ir vaikė pakeliui pasi-

¹⁴⁴ ŠR atvykusių atsargos karių sąrašai. 1939 m. kovas. LCVA, f. 828, ap. 1, b. 200, l. 4–10.

¹⁴⁵ ŠR pašauktų atlikti karo pratimų ir paleistų į atsargą sąrašai, 1939 m. balandžio 1 d. LCVA, f. 828, ap. 1, b. 200, l. 35–37 apv. l.

¹⁴⁶ Vykdamas pasirengimų eilę. Kariuomenės štabo I skyriaus referatas, 1939. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1079, l. 12.

¹⁴⁷ Leknickas, K. 6 pėst. pulko pasitraukimas iš Klaipėdos. *Karys*, 1964, sausis, Nr. 1 (1398), p. 10.

¹⁴⁸ 6-ojo PP vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 13–14 apv. l.

tyčioti iš besitraukiančių Lietuvos karių susirinkusius vietos vokiečius¹⁴⁹. Kovo 22 d., apie 17.00 val., pas 6-ojo PP vadą atvyko civiliais drabužiais apsirengęs Vokietijos armijos kapitonas tartis dėl kareivinių perdavimo, buvo sutarta kareivines perduoti kovo 23 d. 8.00 val.¹⁵⁰

Iki 21.00 val. 6-ojo PP kariai geležinkelio stotyje prikrovė per 80 vagonų karinio turto, bet sąstatas negalėjo išvykti, nes nebuvo garvežio, kurį Klaipėdos geležinkelininkai vokiečiai specialiai užlaikė. Lietuvos kariams buvo nurodyta Klaipėdą palikti ne vėliau kaip kovo 23 d. 3.00 val. nakties. Tik iš Kretingos atsiuntus garvežį ir pulko vadui pagrasinus panaudoti karinę jėgą, kovo 23 d. 2.30 val. sąstatas su kariniu turtu pajudėjo iš Klaipėdos į Kretingą¹⁵¹. Jis buvo apšaudytas iš šautuvų, tačiau nuostolių nepatyrė¹⁵². Tą pačią naktį, 2.45 val., Klaipėdą kartu su komendantūros personalu paliko 6-asis PP. Jis 7.40 val. be incidentų per 5 valandas, pėsčiomis nužygiavęs apie 17 km, kirto Klaipėdos krašto ir Didžiosios Lietuvos sieną ir sustojo Kretingoje¹⁵³. Visą kelią iš paskos, kartais vos 300 m atstumu, mašinomis važiuojo vokiečių būrys¹⁵⁴. Lietuvos karius, atvykusius į Kretingos geležinkelio stotį, pribloškė vaizdas – lyg karas būtų prasidėjęs: minia žmonių, verkiantys vaikai, baldai, patalynė, indai, įvairūs ryšuliai ir ryšulėliai buvo sumesti po atviru dangumi gatvėje, ant perono, gretimame darže ir t. t.¹⁵⁵ Išvedami Lietuvos kariai be poilsio ir miego triūsė dvi paras, jie po naktinio žygio į Žemaitiją buvo visiškai išsekę, kai kurie vos laikėsi ant kojų, tačiau rikiuotę palikti atsisakė, dalinio nuotaikos buvo liūdnos, bet karingos. Naujajame pasienyje buvo paliktas apsaugos būrys su dviem

¹⁴⁹ Leknickas, K. 6 pėst. pulko pasitraukimas iš Klaipėdos. *Karys*, 1964, sausis, Nr. 1 (1398), p. 10.

¹⁵⁰ Kariuomenės štabo II skyrius, žinios iki 1939 m. kovo 22 d. 18 val. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1068, l. 9.

¹⁵¹ III PD vado 1939 m. balandžio 14 d. raportas kariuomenės vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12 apv. l.

¹⁵² Kariuomenės štabo II skyrius, žinios nuo 1939 m. kovo 22 d. 18 val. iki kovo 23 d. 07.00 val. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1068, l. 10.

¹⁵³ III PD vado 1939 m. balandžio 14 d. raportas kariuomenės vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12 apv. l.

¹⁵⁴ 6-ojo PP vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 13–14 apv. l.

¹⁵⁵ Iš Klaipėdos bėgant. *Verslas*, 1939, balandžio 8, Nr. 14 (392), p. 4.

sunkiaisiais kulkosvaidžiais. Pulkui išvykstant iš kareivinių, du karininkai buvo pasiųsti į Klaipėdos krašto gubernatūrą, kad kareivines perduotų direktorijai ir informuotų apie Lietuvos kariuomenės įgulos išvykimą. Direktorija vėlavo atsiųsti policininkus, kurie turėjo užtikrinti kareivinių apsaugą, tad kai kovo 23 d. 8.00 val. ryto Klaipėdos miesto policininkai atvyko, kareivinėse jau seniai šeiminkavo minia¹⁵⁶. Panašiai įvykiai klostėsi Pagėgių įguloje – ten likęs vienas Lietuvos karininkas turėjo kareivines perduoti Vokietijos kariuomenei, tačiau 22 d., apie 17.00 val., į jas įsiveržė apie 300 vietinių *Ordnungsdiensto* narių ir norėjo išgrobstyti likusį turtą, taigi ten likęs karininkas buvo priverstas derėtis¹⁵⁷. Buvusių pasienio policijos objektų perdavimu ir likusių policininkų šeimų evakuacija rūpinosi pasienio policijos komisaras V. Remeikis¹⁵⁸.

Su sunkumais susidūrė ir karo laivo *Prezidentas Smetona* įgula, nes, netekus vienintelio tinkamo stovėti uosto, kurį laiką buvo priversta plaukioti tarp Šventosios ir Liepojos. Apsistojęs pradėtame rengti Šventosios uoste laivas buvo užblokuotas, nes jūra smėliu užnešė ekvatorių¹⁵⁹. 1939 m. kovo 23 d., ryte, Klaipėdos uoste pasirodė juodomis uniformomis vilkintys SA būrio nariai ir pradėjo užimti prekybos laivus. Pamatę į juos nukreiptus Lietuvos karo laivo kulkosvaidžius, jie sustojo¹⁶⁰. 1939 m. karo laive tarnavęs liudininkas prisiminė, kad 23 d. rytą mieste kaukė sirenos, o ant namų plevėsavo raudonos vėliavos su svastika. Laivo kapitonui nuolat užimtomis telefono linijomis nepavyko susisiekti su Kaunu, o trūkstant karių nebuvo galima uždaryti uosto ir apsaugoti valstybinių laivų. Apie bręstančius įvykius karo laivo kapitonas neturėjo jokios informacijos, nors jau išvakarėse laivo karininkas pažymėjo, kad SA nariai geležinkelio stotyje smurtavo prieš žydus, bėgančius į Lietuvą. Kovo 23 d. ryte būrys SA narių užėmė laivus *Perkūną* ir *Jūrą*, o nuo karo laivo atsitraukė, pamatę kulkosvaidžius. Vėliau atvykęs karo technikos karininkas informavo, kad apie 10.00 val.

¹⁵⁶ 6-ojo PP vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, 14–14 apv. l.

¹⁵⁷ Kariuomenės štabo II skyrius, žinios iki 1939 m. kovo 22 d. 18 val. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1068, l. 9.

¹⁵⁸ *Lietuvos policija įstatymų ir tvarkos tarnyboje*. Red. A. Bagdonas. Čikaga, 1974, p. 335.

¹⁵⁹ Surgailis, G. *Lietuvos karinis laivynas 1935–1940 m.* Vilnius, 2003, p. 44–48.

¹⁶⁰ Surgailis, G. Lietuvos karo laivynui – 60 metų. *Karys*, 1995, Nr. 7, p. 27.

ryto su A. Hitleriu atplauks Vokietijos karo laivų eskadra. Karo laivas *Prezidentas Smetona* ir pasienio policijos laivai paliko Klaipėdą. Kartu į jūrą išplaukė ir Lietuvos prekybos laivai *Kaunas*, *Marijampolė*, *Šiauliai* ir kt.¹⁶¹

Kovo 22–23 d. visi Lietuvos kariuomenės daliniai, gavę Lietuvos vyriausybės įsakymą, iš Klaipėdos krašto skubiai pasitraukė. Kaip vėliau savo raportuose konstatavo 6-ojo ir 7-ojo PP vadai ir Klaipėdos krašto komendantas, evakuacija iš Klaipėdos vyko chaotiškai, niekas laiku negaudavo aiškos informacijos ir nurodymų. Kariniam turtui išvežti truko transporto, o pažadėtasis neatvykdavo arba vėluodavo. Lietuvos vyriausybė nebe kontroliavo padėties nei mieste, nei krašte¹⁶². Tuo metu Plungėje stovėjęs 6-ojo PP II batalionas buvo kovinės parengties – pasiruošęs reaguoti į nenumatytus įvykius¹⁶³, o Plungės stotis atrodė lyg Rytų turgus – jame šurmuliavo pabėgėlių žydų minia¹⁶⁴.

1939 m. kovo 23 d. minėtam R. Bėkštai atėjus į Vytauto Didžiojo gimnaziją, jos direktorius Kazys Trukanas visiems pranešė, kad Klaipėda perduodama Vokietijai ir pamokų nebus. Šeima skubiai susikrovė daiktus. Berniuko atmintyje užsifiksavo, kad „per porą valandų bute [buvo] tuščia, mes sėdamės ant savo daiktų ir išvažiuojame plentu į Kretingą. Pakeliui pralenkiam iš Klaipėdos išeinančios Lietuvos kariuomenės pulką“¹⁶⁵. Buvęs Klaipėdos krašto gubernatūros tarnautojas V. Bakūnas, apibūdindamas Lietuvos įstaigų pasitraukimą iš Klaipėdos, rašė:

„Dieną ar dvi prieš Hitleriui atvykstant Klaipėdon <...> gubernatūroje buvo likęs tik vienas kitas aukštesnis valdininkas. <...> 1939 m. kovo 23 d. praėjo vokiečių aukščiausio entuziazmo, demonstruojančio vokišką patriotizmą, ženklu. <...> Klaipėdoje ir krašte per vieną dieną gyvenimas pasikeitė kaip diena ir naktis: vokiečiams atsivėrė naujas rytojus, lietuviams –

¹⁶¹ Laivas be uosto. *Karys*, 1992, Nr. 10, p. 13.

¹⁶² Klaipėdos krašto komendantūros komendanto 1939 m. balandžio 5 d. raportas III pėstininkų divizijos vadui Nr. 268. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 17–18; 6-ojo pėstininkų pulko vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III pėstininkų divizijos vadui Nr. 424. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 13–14 apv. I; 7-ojo pėstininkų pulko vado 1939 m. balandžio 7 d. raportas III pėstininkų divizijos vadui Nr. 338. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 15–15 apv. I.

¹⁶³ Listopadskis, J. *Laisvės ir vergovės metai*. Vilnius, 1993, p. 57.

¹⁶⁴ Iš Klaipėdos bėgant. *Verslas*, 1939, balandžio 8, Nr. 14 (392), p. 4.

¹⁶⁵ Bėkšta, R. *Gyvenimas Malkų gatvėje. Atsiminimai apie tarpukario Klaipėdą*. Vilnius, 2015, p. 167–168.

diena tapo naktimi. <...> Kovo 24 d. rytą vogčiomis žvilgtelėjau pro salono langą į Palangos g. Matau – 3 ar 5 pusiau karinio naudojimo atviri automobiliai, prie jų stovi po du gestapininkus ir po kelis civilius, sakyčiau, ūkininkus, dėvinčius sermėgomis. Tų „sermėgių“ tarpe atpažinau buvusį Vanagų šaulių būrio vadą Pėteraitį, prieš kelis metus nušovusį vokiečių autonominės valdžios policininką, mėginusį jį nuginkluoti kaip šaulių būrio vadą. Kitas „sermėgius“ – Klimkaitis, buvęs šaulių pirmininkas, dar pora kitų lyg ir pažįstamų veidų.“¹⁶⁶

1939 m. kovą buvo pasiektas šaulių kovos Klaipėdos krašte finalas. 1939 m. kovo 20 d. Klaipėdoje, komendantūroje, komendanto plk. J. Andrašūno ir 6-ojo PP vado gen. št. plk. Antano Breimelio susitikime su šaulių būrių vadais buvo aptarta sudėtinga situacija ir pateikta informacija, kad vyriausybė yra nusiteikusi panaudoti karinę jėgą¹⁶⁷. Kovo 21 d. spaudoje, kaip įprasta, buvo paskelbta, kad Uosto kuopos šauliai į mokymus turės rinktis net kovo 22 d. 18.00 val. Malkų g., prie pasienio policijos¹⁶⁸. Žinoma, tokius mokymus galima vertinti kaip šaulių rengimąsi pavojaus atvejui ir sieti su vyriausybės priimtais sprendimais, taip pat Klaipėdoje vykusiais įgulos vado ir šaulių būrių pasitarimais. Tačiau šių publikuotų šaltinių išorinė kritika ir jau minėti faktai apie šaulių padėtį Klaipėdos krašte kelia abejonių ir klausimų dėl XX rinktinės panaudojimo ginkluoto konflikto atveju galimybių ir perspektyvų. Kovo 21 d. vakare Klaipėdos komendantūroje vėl vyko pasitarimas su LŠS Klaipėdos būrių vadais. Jo metu vadai buvo išpėti nepradėti veikti be komendanto nurodymo¹⁶⁹, o XX rinktinės vadas paprašė gen. št. plk. A. Breimelio, 6-ojo PP vado, rinktinei papildomai išduoti 16 šautuvų, 1 lengvąjį kulkosvaidį ir 3 490 šovinių¹⁷⁰. Tačiau naktį iš 21 į 22 d. Klaipėdos miesto šauliai buvo nuginkluoti¹⁷¹. Klaipėdos įgulos vadas gen. št. plk. A. Breimelis neturėjo naujų

¹⁶⁶ Bakūnas, V. Fašistinė letena virš Klaipėdos. *Kardas*, 1995, Nr. 1–2, p. 34–35.

¹⁶⁷ Klaipėdos krašto komendantūros komendanto 1939 m. balandžio 5 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 236, l. 17–18.

¹⁶⁸ Pranešimai Klaipėdos šauliams. *Vakarai*, 1939, kovo 21, Nr. 67 (977), p. 8.

¹⁶⁹ Klaipėdos krašto komendantūros komendanto 1939 m. balandžio 5 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, ap. 9, b. 236, l. 17–18.

¹⁷⁰ XX Klaipėdos šaulių rinktinės 1939 m. raštų registracijos knyga. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4544, apv. l. 79.

¹⁷¹ 6-ojo PP vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236,

nurodymų, o iš anksto parengti pasitraukimo planai liko neįgyvendinti – šauliai laikinai turėjo perimti miesto kontrolę ir saugoti svarbius objektus, bet buvo nuginkluoti. Vėliau raporte, kuris kartu su komendanto, 7-ojo PP ir III PD vadų raportais buvo išsiųstas kariuomenės vadui¹⁷², 6-ojo PP vadas gen. št. plk. A. Breimelis konstatavo: „XX šaulių rinktinė buvo laikoma kaip reali pajėga Klaipėdos krašte. Reikalui esant, jai buvo numatyti operatyviniai uždaviniai – saugoti Centro Valdžios įstaigas. Pasitikėti kaip realia pajėga šiuo kritišku momentu pasirodė didžiulė klaida. Šaulius prisiėjo nuginkluoti iš III. 21 į 22 d. naktį. Jų ginklai buvo pergabenti į kareivines.“¹⁷³ Taigi Lietuvos karinės pajėgos Klaipėdoje gerokai sumažėjo, o iš 6-ojo PP skirti dalį karių patruliuoti mieste ar saugoti strateginių objektų neturėta galimybių – įgula nebuvo tokia gausi, kad būtų galima skaidyti jėgas. Klaipėdos krašto komendantūra taip pat liko be apsaugos, jos turtui nugabenti į geležinkelio stotį pavyko iš AB *Maistas* gauti porą sunkvežimių, o Krašto direktorija pažadėjo lydėti po miestą ir apylinkes išsibarsčiusius šaulius į kareivines, kad atiduotų ginklus¹⁷⁴. Tačiau SA vyrai, tarp jų net ir tarnavę Lietuvos kariuomenėje, įsiveržė į Klaipėdos komendantūrą ir pareikalavo, kad komendantas atiduotų ginklus, draudė išvežti bet kokią turtą¹⁷⁵. Panašiai kovo 22 d. 9.20 val. Šilutės miesto policijos komisaras su SA vyrais, darydami kratą geležinkelio namuose, konfiskavo rastus 26 šautuvus ir kt. ginklus¹⁷⁶. Lauksargių šaulių būrį taip pat nuginklavo SA¹⁷⁷. Buvęs Rusnės

l. 13–14 apv. l.

¹⁷² III PD vado 1939 m. balandžio 14 d. raportas kariuomenės vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 11–12 apv. l.

¹⁷³ 6-ojo PP vado 1939 m. balandžio 3 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 13–14 apv. l.; Visas dokumentas publikuotas, žr.: Vareikis, V. Pasitraukimas iš Klaipėdos. *Klaipėdos krašto aneksija 1939 m.: politiniai, ideologiniai, socialiniai ir kariniai aspektai* (Acta Historica Universitatis Klaipedensis, t. XXI). Sud. S. Pocytyė. Klaipėda, 2010, p. 221–225.

¹⁷⁴ Arbušauskaitė, A. L. *Anšliusas ir Klaipėdos krašto gyventojai (1939–1944)*. Klaipėda, 2010, p. 64.

¹⁷⁵ Klaipėdos krašto komendantūros komendanto 1939 m. balandžio 5 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 17–18.

¹⁷⁶ XXII rinktinės 22-ojo Šilutės stoties būrio šaulio 1939 m. balandžio 20 d. raportas. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4532, l. 475.

¹⁷⁷ 7-ojo PP vado raportas III PD vadui. 1939 m. kovo 27 d. LCVA, f. 520, ap. 1, b. 350, l. 44.

šaulys raporte teigė, kad Vokietijai užimant Klaipėdos kraštą apie 48 val. buvo valdžios vakuumas, kai valdė SA ir *Ordnungsdiensto* gaujos. Rusnės šaulių būrio vado kovo 22 d. jau nebuvo, būrio šauliai jokių nurodymų nebuvo gavę, o jo pavaduotojas apie 11.00 val., paklaustas, kaip elgtis su turimu šautuvu, atsakė: „Daryk, kaip nori.“ Iki to laiko dalis šaulių ir pasienio policininkų jau buvo nuginkluoti. Į minėto šaulio namus atėjo 4 SA vyrai, 2 iš jų anksčiau priklausė *Santaros* organizacijai. Šaulį, kuris šautuvą slėpė, sumušė, teigdami, kad turi sąrašus šaulių, kurie laiko ginklus, kratos metu jie rado ir atėmė šautuvą, durtuvą ir 45 šovinius¹⁷⁸. Kovo 22 d., apie 14.00 val., SA suėmė Panemunės muitinės viršininką ir keletą valdininkų, atėmė 30 000 Lt¹⁷⁹.

Ginklų „konfiskavimo“ atvejų Klaipėdos krašte buvo ne vienas, o Latvijos generalinis konsulas Klaipėdoje Jānis Seskis pranešime savo vyriausybei rašė: „Girdėjau, kad daugelis Klaipėdos krašto šaulių pabėgo į Didžiąją Lietuvą, nes jiems grėsė Vokietijos ir vokiečių susidorojimas.“¹⁸⁰

Vokiškos, kai kurios – sukarintos, Klaipėdos krašto organizacijos vieni jo apie 60 000 narių, tad Lietuva krašte neturėjo ką prieš juos pastatyti, nebent palyginti „negausius Šaulių sąjungos narius, kurie jautė augančią vokiečių neapykantą“¹⁸¹. 1939 m. kovą Lietuvos kariuomenės dalys traukėsi spaudžiant SA ir *Ordnungsdiensto* smogikams, o Klaipėdos krašto „šauliai pasirodė esą netinkami atlikti kovinius uždavinius“¹⁸² ir buvo nuginkluoti.

Žinoma, dėl Klaipėdos krašto pavienių šaulių nuotaikų ir pasirėngimo galima diskutuoti. Dalis XX Klaipėdos rinktinės šaulių išvyko į Lietuvą ir įsitraukė į kitų rinktinių veiklą, tačiau XX rinktinės vadui, 1939 m. vasarą renkant duomenis apie pasitraukiant iš krašto išgabendą rinktinės turtą, pavyko rasti tik 241 šaulį, iki to laiko užsiregistravusį kitoje rinktinėje¹⁸³,

¹⁷⁸ Šaulio H. Bako 1939 m. gegužės 19 d. raportas VI Ukmergės rinktinės vadui. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4550, l. 52–52 apv. l.

¹⁷⁹ Kariuomenės štabo II skyrius, žinios iki 1939 m. kovo 22 d. 18 val. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1068, l. 9.

¹⁸⁰ Jēkabsons, Ē. Klaipėdas nonākšana Vācijas varā 1939. gada martā: skats no Latvijas. *Latvijas Arhīvi*, 2011, Nr.1/2, l. 124.

¹⁸¹ Vareikis, V. *Klaipėda XX amžiuje*. Klaipėda, 1993, p. 41.

¹⁸² Ten pat, p. 46.

¹⁸³ I rinktinėje – 33 šauliai, III Telšių rinktinėje – 26 šauliai, IV Tauragės – 29, V Trakų – 10, VII Šiaulių – 51, Vilkaviškio – 7, X Rokiškio – 5, XI Raseinių – 14, XII Panevėžio – 15,

o tai tik kiek daugiau nei aštuntadalis buvusių rikiuotės šaulių. Žinoma, tai nereiškia, kad tik tiek šaulių 1939 m. kovą pasitraukė iš uostamiesčio, tikėtina, kad dalis jų dėl įvairių priežasčių iki 1939 m. liepos neįsitraukė į kitų rinktinių veiklą.

Klaipėdos kareivinėse liko kuro, pašarų, maisto produktų ir Butų skyriaus turto, kurio išvedimo metu Lietuvos kariuomenė nespėjo išvežti¹⁸⁴, Pagėgiuose – 17 000 šovinių, tačiau buvo išvežta patalynė ir kareivių asmeniniai drabužiai¹⁸⁵. Be to, prarastame uostamiestyje liko ir 22 d. LŠS atsisųstas karinis krovinys – krašto šauliams, iš kurių ginklai nebuvo surinkti, komendantas jį nurodė slėpti¹⁸⁶, taip pat LŠS jachta *Šaulys*¹⁸⁷. Taigi išvedimo metu Lietuvos kariuomenė nespėjo išvežti viso savo turto, todėl kovo 24 d. kariuomenės vadas 6-ojo PP mjr. Petruis Buragai pavedė vykti į Klaipėdą ir rūpintis palikto kariuomenės ir LŠS turto ir ginklų atgabenimu į Lietuvą, o nesant galimybių arba labai brangiai kainuojant – jį parduoti vietoje¹⁸⁸. Kartu porai savaičių į Klaipėdą buvo komandiruoti puskarininkiai Kazys Leknickas ir Pilvinis, kurie pagal susitarimą su Vokietija organizavo likusio Klaipėdoje kariuomenės turto pargabenimą. Malkos ir pašarai buvo parduoti¹⁸⁹. Į Lietuvą nuo balandžio 28 d. iki gegužės 11 d. buvo išgabenti

XIII Mažeikių – 7, Marijampolės – neužsiregistravo, XV Kretingos – 9, XVI Kėdainių – 2, XVII Šakių – 4, XVIII Biržų – 9, XIX Alytaus – 7, XII geležinkelių – 13: Žinios apie XX rinktinės šaulius, užsiregistravusius kitose rinktinėse, 1939 m. birželis–liepa. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4532, l. 465–492.

¹⁸⁴ III PD vado įsakymas 6-ojo PP vadui. 1939 m. kovo 24 d. LCVA, f. 519, ap. 1, b. 383, l. 76.

¹⁸⁵ 7-ojo PP vado 1939 m. kovo 29 d. įsakymas plk. ltn. Stanuliui. LCVA, f. 520, ap. 1, b. 350, l. 45.

¹⁸⁶ Klaipėdos krašto komendantūros komendanto 1939 m. balandžio 5 d. raportas III PD vadui. LCVA, f. 929, f. 9, b. 236, l. 17–18.

¹⁸⁷ 1937 m. gegužę LŠS Latvijoje įsigijo sportinę jachtą ir pavadino *Šauliu* (ilgis 16 m, grimzlė 2,1 m, stiebo aukštis 25 m, burių plotas 17,61 m²). Jachta (patobulinta ir suremontuota) LŠS kainavo apie 15 000 Lt. 1939 m., traukiantis iš Klaipėdos, ji po žiemos dar nebuvo nuleista į vandenį ir liko. Jachtos išgabenimu rūpinosi P. Buragas, tačiau Vokietija pareikalavo atlikti jos remontą, o šis kainavo apie 1 000 RM (arba 2 400 Lt): LŠS vado 1939 m. gegužės 24 d. raportas kariuomenės tiekimo viršininkui. LCVA, f. 832, ap. 1, b. 58, l. 212.

¹⁸⁸ III PD vado įsakymas 6-ojo PP vadui. 1939 m. kovo 24 d. LCVA, f. 519, ap. 1, b. 383, l. 76.

¹⁸⁹ Leknickas, K. 6 pėst. pulko pasitraukimas iš Klaipėdos. *Karys*, 1964, sausis, Nr. 1

42 vagonai turto; malkos ir šienas už 3 287 reichsmarkes (RM) parduoti, šiaudai liko, be to, dalį turto, tarp viso kito – avižas ir anglis, varžytinėse pardavė magistratas¹⁹⁰. Jachta *Šaulys* į Šventąją iš Klaipėdos atplaukė tik 1939 m. liepos 9 d.¹⁹¹ 1939 m. birželį buvo konstatuota, kad XX rinktinė, pasitraukusi iš Klaipėdos, prarado karinio turto už 218 560,69 Lt, be viso kito, 990 šautuvų, 8 lengvuosius *Maxim 08/15* kulkosvaidžius, 64 revolverius, apie 249 000 įvairių šovinių¹⁹². Dalis minėtų ginklų buvo patekę į 6-ąją PP arba į mokomąją karo laivą, tad nebuvo prarasti. Taigi realūs LŠS nuostoliai tokie dideli nebuvo. Štai XX rinktinės Jūros šaulių būrio vadas ats. j. ltn. Juozas Maurukas informavo, kad būrio kasą – 350 litų – tebeturi būrio kasininkas Edvardas Liaupsinas, kuris liko gyventi Klaipėdoje, būrio dokumentai sunaikinti, o 25 šautuvai ir apie 1 000 šovinių pateko į laivą *Prezidentas Smetona*¹⁹³.

Klaipėdos krašto netektis paskatino Lietuvos kariuomenės dalinius persidiskuoti ir, pasak gen. št. plk. ltn. Juozo Listopadskio, jau naktį iš kovo 23 į 24 d. dalis Klaipėdos įgulos pėsčiomis pasiekė Plungę¹⁹⁴. Laikinais Kretingoje likę Klaipėdos įgulos padaliniai į Plungę atvyko 1939 m. kovo 31 d. 21 val.¹⁹⁵ Vytautas Lesčius nurodo, kad 6-ojo PP daliniai iš Klaipėdos laikinai buvo išdėstyti Kretingoje, o vėliau perkelti į Plungę, Telšius ir Tryškius. Į Plungę buvo perkeltas ir Klaipėdoje buvęs pulko ir Klaipėdos krašto komendantūros turtas¹⁹⁶. Klaipėdoje stovėjęs motorizuotasis artilerijos būrys buvo perduotas 4-ojo AP vado žinion¹⁹⁷. 6-ojo PP vieną priedangos tipo

(1398), p. 11.

¹⁹⁰ KAM įgaliotinio prie Lietuvos Vyriausybės komisaro Klaipėdoje 1939 m. gegužės 13 d. raportas. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4532, l. 414.

¹⁹¹ Šaulių sąjungos vadas Kariuomenės vadui, 1939-07-10. LCVA, f. 832, ap. 1, b. 58, l. 215.

¹⁹² XX Klaipėdos rinktinės evakuacijos metu palikto turto sąrašas. 1939 m. birželio 12 d. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4532, l. 497–498.

¹⁹³ XX rinktinės Jūros šaulių būrio vado J. Mauruko 1939 m. birželio 13 d. raportas. LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4532, l. 508.

¹⁹⁴ Listopadskis, J. *Laisvės ir vergovės metai*. Vilnius, 1993, p. 57–58.

¹⁹⁵ 6-ojo PP vado 1939 m. balandžio 2 d. raportas. LCVA, f. 519, ap. 1, b. 383, l. 81.

¹⁹⁶ Lesčius, V. Lietuvos kariuomenės organizavimo, dislokavimo ir ginkluotės pokyčiai 1938–1940 m. *Karo archyvas*, t. XXIV, 2009, p. 131.

¹⁹⁷ III PD 1939 m. kovo 27 d. įsakymas. LCVA, f. 519, ap. 1, b. 383, l. 79.

batalioną be kuopos buvo nutarta dislokuoti Plungėje, o vieną kuopą – Rietave¹⁹⁸. Iki tol Plungėje buvęs pulko II batalionas ir artilerijos grupė be vienos baterijos persikėlė į Telšius, kur nebuvo tinkamų patalpų ir infrastuktūros¹⁹⁹. Telšiuose 6-ojo pėstininkų pulko padaliniai, apie 700 žmonių, įsikūrė amatų, S. Daukanto ir žydų pradžios mokyklose, o sandėliavimui naudojo *Lietūkio* sandėlius²⁰⁰. 1939 m. liepos 31 d. Klaipėdos krašto komendantūra buvo išformuota, o dokumentai ir turtas perduoti kitiems daliniams ir įstaigoms²⁰¹. Į 7-ąją PP pasiųstas tankų būrys 1939 m. balandžio 19 d. buvo grąžintas į savo dalinį Radviliškyje²⁰².

Vokietija 1939 m. kovo mėn., užimdama Klaipėdos kraštą, iš esmės pasitelkė dalinius, kurie stovėjo Rytų Prūsijos teritorijoje: 22-ąją ir 43-ąją PP, 1-ojo korpuso motorizuotuosius dalinius ir karo laivyną²⁰³. Klaipėdos kraštui užimti Vokietija pasirengė labai kruopščiai. A. Hitleris pasiruošti užimti Klaipėdos kraštą vermachtui nurodė dar 1938 m. spalio mėnesį. Karaliaučiuje buvo įsteigtas štabas, kuris rūpinosi Klaipėdos krašto prijungimo darbais, vyko E. Neumanno ir reicho politikų pasitarimai. Buvo mokomi Klaipėdos SA smogikai, o iš Rytų Prūsijos į kraštą vyko kariniai instruktoriai²⁰⁴. 1939 m. kovo 22 d. Rytų Prūsijoje prasidėjo Vokietijos kariuomenės pergrupavimas²⁰⁵, ir prieš Klaipėdos krašto užėmimą Vokietijos kariuomenė buvo sutelkta prie Nemuno, operacijai vykdyti buvo suformuotas štabas, kuris turėjo vadovauti visų rūšių kariuomenei. Parengtos pajėgos numatyta tvarka kovo 22 d., 19.00–21.00 val., peržengė Lietuvos

¹⁹⁸ 1939 m. balandžio 13 d. protokolai. LCVA, f. 929. ap. 3, b. 1089, l. 13.

¹⁹⁹ Kariuomenės štabo III skyrius Kariuomenės tiekimo viršininkui Nr. 31869, 1939 m. gegužės 6 d. LCVA, f. 929. ap. 3, b. 1089, l. 19.

²⁰⁰ Divizijos vado 1939 m. gegužės 12 d. raportas Karo butų valdybos viršininkui Nr. 3610. LCVA, f. 384. ap. 2, b. 1069, l. 144.

²⁰¹ Divizijos vado 1939 m. rugpjūčio 10 d. raportas Kariuomenės tiekimo viršininkui Nr. 7365. LCVA, f. 384. ap. 2, b. 1069, l. 338.

²⁰² Karo technikos viršininkas Kariuomenės štabo viršininkui Nr. 738, 1939 m. balandžio 24 d. LCVA, f. 929. ap. 3, b. 1089, l. 14.

²⁰³ Vokietijos karinė veikla 1939 m., 1940 m. gegužės 1 d. LCVA, ap. 2, b. 1084, l. 16.

²⁰⁴ Meindl, R. *Ostpreußens Gauleiter. Erich Koch – eine politische Biographie*. Osnabrück, 2007, S. 241–242.

²⁰⁵ Truska, L.; Kancevičius, V. *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose*. Vilnius, 1990, p. 8.

ir Vokietijos sieną Tilžės tiltu. Pirmieji važiavo smogikų ir SS daliniai su orkestru ir vėliavomis, motorizuotieji kariuomenės daliniai, paskui pėsstininkai. Vokietijos kariuomenė, palikusi nedideles įgulas Pagėgiuose ir Šilutėje, traukė į Klaipėdą. Kavalerijos eskadrono dalys žygiavo Vilkyskių link, atvyko viena tankų kuopa. Heinrichas Himmleris su savo štabu, kai kuriais daliniais Klaipėdos geležinkelio stotyje pasirodė kovo 22 d., apie 22.00 val.²⁰⁶ Kitą rytą, kovo 23 d., apie 9.00 val., Klaipėdoje pradėjo kaukti fabrikų sirenos ir skambinti bažnyčių varpai²⁰⁷. 10.20 val. į uostą atvyko vokiečių karinis laivynas: kreiseriai *Deutschland* ir *Leipzig*, šarvuočiai *Graf Spee*, *Nürnberg*, *Köln* ir *Admiral Scheer*, minininkai, torpediniai ir išminuoti skirti, taip pat keli povandeniniai laivai ir 3-ioji eskadrinių minininkų flotilė – operacijoje dalyvavo 43 įvairūs Vokietijos karo laivai. Desanto daliniai atsivežė lengvųjų patrankų²⁰⁸. Vokietijos kariuomenės desantą sudarė jūrininkai, desantininkai ir krantų apsaugos dalinių kariai, ginkluoti karabinais. Lietuvos kariuomenės žvalgybos, kuri turėjo stulbinantį agentų tinklą Vokietijoje²⁰⁹, duomenimis, į Klaipėdą buvo atvykęs 31 karo laivas²¹⁰. Karo laivų eskadrą lydėjo du karo aviacijos naikintuvų divizionai (apie 30 lėktuvų). Kreiseriu *Deutschland* atplaukė A. Hitleris ir aukštieji kariuomenės vadai. Uosto gylis buvo nepakankamas didiesiems laivams įplaukti, todėl A. Hitleriui teko persėsti į mažesnę torpedinį laivą *Leopard*, kuris krantą, kur fiurerio laukė išrikiuoti jūrininkų ir kariuomenės daliniai, pasiekė 14.05 val.²¹¹ Kovo 24 d., Lietuvos kariuomenės štabo II sky-

²⁰⁶ Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992, p. 334–335; Vareikis, V. Klaipėdos krašto praradimas: tarp iliuzijų ir Realpolitik. *Kultūros barai*, 2009, Nr. 4 (533), p. 66.

²⁰⁷ Vareikis, V. 99 *Klaipėdos istorijos*. Klaipėda, 2008, p. 117.

²⁰⁸ Liekis, Š. „Laivyno paradas“ ir neįvykusi Klaipėdos okupacija 1938 m. Nežinomi Lietuvos ir Vokietijos santykių puslapiai. *Genocidas ir rezistencija*, 2004, Nr. 2 (16), p. 163–164.

²⁰⁹ Vokietijai užverbavus Lietuvos kariuomenės štabo II skyriaus darbuotoją Villą Franką, nuo 1938 m. spalio iki 1939 m. gruodžio vokiečiai susekė 45 agentus, dirbusius Lietuvai: Ильмярв, М. *Безмолвная капитуляция. Внешняя политика Эстонии, Латвии и Литвы между двумя войнами и утрата независимости (с середины 1920-х годов до аннексии в 1940)*. Москва, 2012, с. 250.

²¹⁰ Kariuomenės štabo II skyrius. Žinios apie Klaipėdos kraštą 1939 m. kovo 23 d. 13 val. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1095, l. 34.

²¹¹ Žostautaitė, P. *Klaipėdos kraštas 1923–1939*. Vilnius, 1992, p. 337–339.

riaus duomenimis, Smalininkuose ir Viešvilėje buvo Vokietijos 1-ojo PP batalionas, 43-iojo PP padaliniai stovėjo Šilutėje, Pagėgiuose ir Klaipėdoje, dviratininkų batalionas iš Tilžės dislokuotas Šilutėje ir Klaipėdoje. Krašte buvo artilerijos, kavalerijos ir kitų dalinių²¹². Lietuvos karinė žvalgyba nustatė, kad kovo 17–18 d. į Rytų Prūsiją (į Rezenau buvusius sandėlius) buvo atgabenta apie 300 vagonų amunicijos, iš Pilau kariuomenė nejudėjo, į Įsрутį papildomų dalinių atgabenta nebuvo. Nors 22-asis ir 43-iasis PP buvo papildyti iki karo meto sudėties, mobilizacija Rytprūsijuose nevyko²¹³. Apskritai buvo aišku, kad sutelktos Vokietijos pajėgos nėra gausios ir vykdyti ofenzyvos Lietuvoje rimtai nebuvo ruošiasi. Praėjus kelioms dienoms po Klaipėdos praradimo Lietuvos karinė žvalgyba informavo, kad Klaipėdos krašte buvo keli skirtingų pulkų batalionai, dviratininkų, kulkosvaidžių batalionas, įvairios paskirties kuopų ir būrių, kavalerijos pulkas, tankų kuopa ir pan.²¹⁴ Jau 1939 m. kovo 24 d. pavakarę dvi sunkiosios artilerijos grupės, kavalerijos pulkas, 10 šarvuotųjų, atsiųsti motociklininkai ir dviratininkai, du batalionai pėstininkų grįžo į dislokacijos vietas Rytprūsijuose²¹⁵.

Šešiolika tarpukario metų Klaipėdoje trispalvė virš kareivinių pastatų komplekso 1-ojo korpuso plevėsavo tik Lietuvos kariuomenės bataliono „saugoma“. 1939 m., nors ir nepalankiai, išsprendė Lietuvos politinė dilema, kaip išsaugoti Klaipėdos kraštą. Kritiniu momentu Lietuvos kariuomenei neteko malšinti SA ir *Ordnungsdienst* kovotojų sukilimo Klaipėdos krašte ar susikauti su *vermacht* mūšio lauke. Paaikšėjus, kad į Klaipėdos kraštą įžengs Vokietijos reguliarioji kariuomenė, Lietuvos pajėgos veikė pagal jau seniau parengtą planą – traukėsi į Žemaitiją ir užėmė gynybines pozicijas, tačiau iš dalies dėl šaulių nuginklavimo ir koordinavimo, kurį turėjo atlikti vyriausybė, stokos kilo kontrolės mieste ir krašte problema. Laiko buvo mažai, karinė įgula Klaipėdoje nebuvo itin gausi, o šauliai ne

²¹² Kariuomenės štabo II skyrius. Žinios nuo 1939 m. kovo 24 d. 10 val. iki kovo 25 d. LCVA, f. 929, ap. 3, b. 1095, l. 35.

²¹³ Kariuomenės štabo II skyrius. Žinios nuo 1939 m. kovo 22 d. 18 val. iki kovo 23 d. 07.00 val. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1068, l. 10.

²¹⁴ Kariuomenės štabo II skyrius. Žinios nuo 1939 m. kovo 25 d. 10 val. LCVA, f. 929, ap. 2, b. 1068, l. 16.

²¹⁵ Vareikis, V. Klaipėdos krašto praradimas: tarp iliuzijų ir Realpolitik. *Kultūros barai*, 2009, Nr. 4 (533), p. 66.

tik kad nevykdė numatytų funkcijų – neperėmė miesto kontrolės, bet net nesaugojo komendantūros ir kitų centrinės valdžios įstaigų. Šauliai ar bent jau paskiri jų būriai netalkino ir Lietuvos kariuomenės įgulai Klaipėdoje, nepasitraukė kartu, kaip buvo numatyta planuose. Kitas svarbus dalykas, išryškėjęs analizuojant Lietuvos kariuomenės karinius Klaipėdos krašto apsaugos planus, – teritorinės gynybos koncepcijos atsisakymas. Karo, jei Vokietija būtų užpuolusi Lietuvą, atveju tikėtis reguliariųjų Lietuvos pajėgų pergalės mūšio lauke nebuvo galima, tačiau teritorinė šaulių partizanų kova turėjo būti rezultatyvi. Tačiau Klaipėdos krašto užėmimo atvejis rodo, kad mažųjų valstybių teritorinė gynyba gausiai tautinių mažumų ir kitai valstybei lojalių asmenų gyvenamose teritorijose neįmanoma. Tai faktas, kuris negali būti pamiršamas. Ir net jei Lietuva tarpukariu būtų organizavusi masinį gyventojų iš kitų šalies apskričių į Klaipėdos kraštą perkėlimą, kol daugumą jų nesudarė lojalūs piliečiai, karinės teritorinės gynybos perspektyvų vis vien ten nebūtų buvę. Sunku, o jei valstybė maža – praktiškai neįmanoma, apginti teritoriją, kurios gyventojų dauguma nenori būti „apginti“, ir apie teritorinę gynybą nėra prasmės net svarstyti. Tokioje teritorijoje galima sukelti tik pilietinį karą, nes sėkmingai teritorinei gynybai, paremtai sukarintų darinių ir partizanine taktika, organizuoti reikia, kad visuomenė būtų homogeniška ir konsoliduota.

IŠVADOS

Tarpukariu Klaipėdos krašto sociokultūrinis atskirumas, gyventojų sudėtis ir jų politinė orientacija į Vokietiją lėmė, kad Lietuvos kariuomenė susidūrė su teritorijos apginamumo problema, nes dėl vyraujančio vietos gyventojų skeptiško požiūrio į Lietuvos valstybę nebuvo užtektinai valstybei lojalių asmenų, kad būtų galima formuoti patikimus teritorinius gynybos vienetus. Komplexas priežasčių lėmė, kad ginkluoto konflikto atveju XX a. 4-ajame dešimtmetyje Lietuvos kariuomenė vermachtui užpuolus šalį planavo atsitraukti ir aktyvius gynybos veiksmus pradėti Žemaitijoje, kur būtų sulaukta tiek civilių vietos gyventojų, tiek sukarintų struktūrų

narių palaikymo ir paramos.

Klaipėdos krašto specifika lėmė, kad asimetrinio karo atveju Lietuva negalėjo taikyti pasirinktos gynybos strategijos – stabdyti priešo plačiuose baruose manevruodama ir kartu pradėti partizaninį karą priešo užimtoje teritorijoje, todėl ir 1939 m. kovą susidarius kritinei situacijai karinė vadovybė vadovavosi įprastais Lietuvos kariuomenei karybos metodais ir pajėgas ruošė kovoti tomis sąlygomis, kurioms jos buvo rengiamos. Apskritai Lietuvos kariuomenės pajėgų išvedimas iš Klaipėdos krašto, nors ir skubotas, atsižvelgiant į susidariusią padėtį, vis dėlto vyko gana koordinuotai.

Kilus krizei, Lietuvos kariuomenė rengėsi galimam Vokietijos karinių pajėgų įsiveržimui ne tik į Klaipėdos kraštą, kurį apleisti nusprendė politinė šalies vadovybė, bet ir į likusią valstybės teritoriją. Šiame kontekste išskirtini šie Lietuvos kariuomenės veiksmai: karinių dalinių stiprinimas didinant karių skaičių, siunčiant tankų padalinius; iš Klaipėdos į Kretingą atitraukiant mobilizacijos centrą su visu turtu; skelbiant šalyje slaptą mobilizaciją; dėl nepatikimumo paleidžiant šauktinius karius, kilusius iš Klaipėdos krašto, kurie nenorėjo tarnauti Lietuvos kariuomenėje; daliniuose skelbiat kovinę parengtį. Reaguoti į kylančią grėsmę pradėta dar gerokai iki Vokietijos ultimatumo, o tai rodo, kad turėta žvalgybinės informacijos, taip pat analitinį požiūrį, kritišką realistinį padėties vertinimą ir parengtį veikti. Vertinant objektyviai, Lietuvos kariuomenė negalėjo apginti Klaipėdos krašto, nes kilus karui su Vokietija Klaipėdos krašte jau pirmosiomis valandomis būtų kilęs dalies vietos gyventojų ir iš Rytų Prūsijos slapta atsikustų asmenų ginkluotas pasipriešinimas Lietuvos kariuomenei, taip tarptautinei bendruomenei sudarant sukilimo ar net pilietinio karo foną, o Vokietijos pajėgoms – pasiteisinimą, kad įsiveržta į Lietuvą dėl civilių vokiečių kilmės asmenų apsaugos.

SANTRUMPŲ SĄRAŠAS

AP – artilerijos pulkas

KP – kavalerijos pulkas

LŠS – Lietuvos šaulių sąjunga

PAB – pasienio apsaugos batalionas

PD – pėstininkų divizija

PP – pėstininkų pulkas

RAB – raitosios artilerijos baterija

SA – vok. *Sturmabteilung* (smogikų būriai)

SAP – sunkiosios artilerijos pulkas

ŠR – šarvuotųjų rinktinė

Įteikta 2015 m. spalio 28 d.

LE RETRAIT DE L'ARMÉE LITUANIENNE DE LA RÉGION DE KLAIPĖDA (1939)

Dr. Vytautas Jokubauskas
Université de Klaipėda

L'article analyse le retrait de l'armée lituanienne de la région de Klaipėda en mars 1939 en réaction à la crise sécuritaire après l'ultimatum de l'Allemagne. De même, il présente la situation ethnique et politique de la région pendant l'entre-deux-guerres, la confrontation permanente entre l'État lituanien et une partie des habitants de la région de Klaipėda, les circonstances de la présentation de l'ultimatum de l'Allemagne ainsi que le déroulement des opérations des unités militaires lituaniennes en mars 1939. Pendant l'entre-deux-guerres, la région de Klaipėda a appartenu *de facto* à la République de Lituanie de 1923 à 1939 lorsque l'Allemagne s'est emparée d'un territoire qui lui appartenait jusqu'à la signature du Traité de Versailles en 1919.

Les relations d'une partie des habitants de Klaipėda avec les institutions du pouvoir central de l'État lituanien et l'armée étaient tendues, il y avait en permanence des rumeurs d'insurrection ou de coup d'État imminent. Une partie de la société, qui avait une attitude anti-lituanienne et s'orientait vers l'Allemagne, appartenait à des organisations nazies locales. Un des soutiens de la Lituanie dans la région de Klaipėda était l'Union des francs-tireurs de Lituanie, mais en 1938-1939 l'action de cette organisation est devenue compliquée car une partie des francs-tireurs évitaient de participer à toute activité de l'Union. Une partie des francs-tireurs appartenaient en même temps aux organisations séparatistes allemandes.

Après l'ultimatum de l'Allemagne, le Gouvernement lituanien a pris la décision de retirer ses forces armées de la région de Klaipėda. Parallèlement, une mobilisation secrète a été effectuée en Lituanie, les unités militaires ont été complétées avec des réservistes et les biens nécessaires à l'armée réquisitionnés. Les unités frontalières ont été renforcées par l'envoi d'unités de chars. Il y a eu de la confusion dans les garnisons de la région

de Klaipėda en raison de la précipitation et de la nécessité de désarmer les francs-tireurs, membres d'une organisation paramilitaire. Toutefois, les unités de l'armée lituanienne se sont retirées en emportant presque tous ses biens et en évitant des incidents mortels.

WITHDRAWAL OF THE LITHUANIAN ARMY FROM KLAIPĖDA REGION (1939)

Dr Vytautas Jokubauskas
Klaipėda University

The article analyses the withdrawal of Lithuanian troops from Klaipėda region in 1939 as a reaction to the security crisis after the German ultimatum, the national and political situation in the land during the interwar period, the permanent confrontation between the state of Lithuania and the population of Klaipėda region, the circumstances of submitting to the German ultimatum and the course of action of Lithuanian military units in March 1939. During the interwar period, from 1923 to 1939, when Klaipėda region belonged *de facto* to the Republic of Lithuania, Germany invaded the territory that belonged to it until 1919 when the Versailles Peace Treaty was signed.

Relations between the population of Klaipėda region, the central authorities of Lithuania and the army during the interwar period were tense; there were rumours about imminent uprisings and coups. Some of the anti-Lithuanian society was focused on Germany and belonged to local German national socialist organisations. One supporting organisation in Klaipėda region was the Lithuanian Riflemen's Union. However, in 1938-1939, the activity of this organisation became more complicated because some of the riflemen avoided participating in any activities of the Union. Some of the riflemen belonged to German separatist organisations at the same time.

After receipt of the German ultimatum, the Lithuanian government decided to withdraw its military forces from the Klaipėda region. In parallel, secret mobilisation was carried out in Lithuania and military units were supplemented with reservists, and property necessary to the army was requisitioned. Border units were strengthened with additional tank units. Confusion erupted amongst the military units of Klaipėda region because of the urgent need to disarm the members of the paramilitary organisation – the riflemen. However, the Lithuanian army units retreated and took with them almost all of their assets, and avoided any fatal incidents.